

III

PRIPREMA OPERACIJE

Vojno-politička situacija nastala probojem Crvene armije u Rumuniju i Bugarsku i jedinica Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije u Srbiju neodložno je zahtevala da se usaglase dejstva dveju savezničkih armija.

Septembra 1944. godine sa ostrva Visa, u Jadranskom moru, poleteo je avion s petokrakom zvezdom u kome se nalazio maršal Josip Broz Tito. Vrhovni komandant Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije leteo je u glavni grad Sovjetskog Saveza, iskrenog prijatelja i vernog saveznika u antifašističkoj borbi.

Nacionalni komitet oslobođenja Jugoslavije poverio je svome predsedniku da se sa sovjetskom vladom dogovori o stupanju sovjetskih trupa na teritoriju istočne Srbije i o njihovim zajedničkim dejstvima s Narodnooslobodilačkom vojskom u pogledu oslobođenja toga dela države i glavnog grada Beograda.

U toku razgovora u Moskvi je bio postignut sporazum na osnovu koga Crvena armija prenosi vojna dejstva na teritoriju Jugoslavije, a bila su i usaglašena pitanja sa dejstva sovjetskih i jugoslovenskih jedinica. Pri tom je sa sovjetske strane podvučeno da će sovjetske trupe posle izvršenja svojih borbenih zadataka biti odmah povučene iz Jugoslavije, da će u rejonima u kojima se privremeno nalaze; jedinice; Crvene; armije sve funkcije građanske ad-

ministracije ostati u rukama organa Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije.¹

Za vreme boravka maršala Tita u Moskvi, Državni komitet odbrane SSSR-a doneo je odluku da narodu Jugoslavije preda vazduhoplovnu grupu,² a takođe naoružanje i opremu za dvanaestak pešadijskih i dve vazduhoplovne divizije,³ i da u jedinice NOVJ, u svojstvu instruktora, uputi grupu sovjetskih oficira.

Sovjetsko-jugoslovenski sporazum, sklopljen u septembru 1944. godine, imao je veliki značaj za međunarodnu afirmaciju nove Jugoslavije. Objavivši službeno o potpisivanju toga sporazuma, sovjetska vlada samim tim je još jedanput podvukla da ona smatra Nacionalni komitet oslobođenja jedinom zakonitom vladom Jugoslavije i da je spremna da mu ukaže potpunu političku podršku i svaku vojnu ili ekonomsku pomoć.

Donoseći odluku o prenošenju borbenih dejstava na teritoriju Jugoslavije, sovjetska Vrhovna komanda je uzimala u obzir važan politički i strategijski značaj Srbije i Beograda.

Srbija zauzima istočni deo Jugoslavije i graniči se s Mađarskom, Rumunijom, Bugarskom i Albanijom. Preko njene teritorije prelaze važni železnički putevi koji povezuju centralnu Evropu ne samo s južnim rejonima Balkanskog poluostrva već i sa državama Male Azije i Bliskog istoka. Ovde protiče takođe i Dunav — velika vodena magistrala koja povezuje gotovo sve evropske države. Dolinom reke Velike Morave pruža se gusta mreža železničkih pruga i puteva koji se razilaze u istočnom, južnom i zapadnom pravcu.

Važan strategijski značaj imao je grad Beograd, politički, kulturni i ekonomski centar Srbije i Jugoslavije.

¹ Oslobođilački rat naroda Jugoslavije 1941—1945, knj. 2, Vojnoistorijski institut JNA, Beograd 1958, str. 297—298.

² Deseta gardijska jurišna i 236. lovačka vazduhoplovna divizija i 9. rejon vazduhoplovne baze, pod opštom komandom general-majora avijacije A. N. Vitruka.

³ Pored toga, već posle oslobođenja Beograda, sovjetska vlada dodelila je jugoslovenskom narodu 3,300.000 pudi žita i brašna, i

Od davnina je taj grad zauzimao vidno mesto u istoriji. Za Beograd su se borili Kelti, Rimljani, Goti, Huni, Sarmati, Avari, Sloveni, Mađari, Bugari, Turci, Nemci. Grad je više puta bio potpuno razrušen i opustošen požarima. Na njegovim ulicama eksplodirala su prva topovska zrna u prvom svetskom ratu. On je prvi bombardovan iz vazduha pri napadu fašističke Nemačke na Jugoslaviju 1941. godine.

Nemačko-fašistička vojska je za vreme okupacije pretvorila Beograd u bastion svoje odbrane na Balkanu. Grad je bio veliki čvor železničkih pruga, puteva i vazduhoplovnih linija i važno pristanište na Dunavu i Savi.

Za sovjetske trupe, koje su u prethodnim bitkama razbile južno krilo nemačko-fašističkog fronta, prvostepeni je zadatak bio da brzo razviju široka ofanzivna dejstva na prostoru od Karpata do Dunava radi ukazivanja neposredne vojne pomoći bratskim čehoslovačkim i jugoslovenskim narodima, zatim da izbace iz rata Mađarsku, poslednju evropsku saveznicu Nemačke.

Hitlerovsko komandovanje u stvorenim uslovima moglo je pokušati da uspostavi južno krilo nemačko-fašističkog fronta i da zadrži nadiranje sovjetskih trupa u dubinu Mađarske uz pomoć mađarske vojske⁴ i združenih jedinica nemačkih grupa armija »E« i »F« koje su deystvovalе u Albaniji, Grčkoj i Jugoslaviji.

Na taj način, sprečiti povlačenje jedinica grupe armija »E« iz južnih oblasti Balkanskog poluostrva u Mađarsku predstavljalo je za 3. ukrajinski front najvažniji strateški zadatak, čijim se izvršenjem moglo znatno uticati na razvoj ofanzive Crvene armije na budimpeštanskom i bečkom pravcu. Ostvariti ovo bilo je moguće samo ako se preseku glavne komunikacije neprijatelja u Srbiji i oslobodi Beograd, veliki čvor tih komunikacija.

Pored toga, izbijanje trupa 3. ukrajinskog fronta kroz Moravsku dolinu u Podunavlje omogućavalo im je da izvrše potpuno strateški grupisanje i strateški razvoj

⁴Krajem septembra 1944. godine protiv sovjetskih trupa deystvovalе su 22 mađarske divizije i 5 brigada.

radi preduzimanja daljih ofanzivnih dejstava u južnim rejonima Mađarske i Austrije.

Borba za Srbiju i Beograd bila je veoma značajna i za svu narodnooslobodilačku borbu u Jugoslaviji. Njihovim oslobođenjem Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije dobijala je, pored ostalog, čvrstu i stabilnu pozadinu neophodnu radi daljeg uspešnog vođenja rata i konačnog oslobođenja cele zemlje. Pri tom bi jugoslovenske snage došle u mogućnost da i iz sovjetskih baza za snabdevanje neposredno dobiju pomoć u borbenoj tehnici, naoružanju, municiji, odeći i drugim vrstama vojne opreme radi preoružanja jednog dela jedinica.

Kad je Crvena armija izbila na jugoslovensku granicu, hitlerovsko komandovanje je shvatilo da sovjetske oružane snage dobijaju mogućnost da izvrše udar na beogradskom pravcu i da zajedno s Narodnooslobodilačkom vojskom Jugoslavije odseku grupaciju trupa neprijatelja na jugu Balkana od ostalih snaga i da je unište. Stoga je nemačko-fašistička vojska dobila naređenje da uporno brani Srbiju i Beograd kao važna strategijska područja od čijeg je držanja umnogome zavisila sudbina ne samo balkanske grupacije hitlerovaca nego i celog južnog krila fašističkog fronta.

Cilj beogradske operacije bio je u tome da se zajedničkim naporima sovjetskih i jugoslovenskih jedinica na beogradskom pravcu i jugoslovenskih i bugarskih snaga na niskom i skopskom pravcu razbiju snage nemačke armijske grupe »Srbija« i oslobode okupirani rejon Srbije i Beograd; da se izbije na komunikacije grupe armija »E« i spreči povlačenje njenih jedinica s juga Balkanskog poluostrva; da se obrazuje jedinstven front sovjetskih i jugoslovenskih snaga i stvore još povoljniji uslovi za dalje borbe Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije radi potpunog oslobođenja države, a da trupe 3. ukrajinskog fronta dejstvuju na budimpeštanskom pravcu.

Radi ostvarenja ovih zadataka predvidalo se da se protiv neprijatelja izvrši kombinovani udar: snagama Crvene armije (3. ukrajinski front i bugarske trupe koje su mu operativno bile potčinjene, a takođe deo snaga

2. ukrajinskog fronta) sa istoka; snagama Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije (1. armijska grupa, zatim 13. 14, 15, 16. korpus) sa zapada, juga i istoka.

Savladavši otpor jedinica armijske grupe »Srbija« na jugoslovensko-bugarskoj granici, u zapadnoj Srbiji i centralnom delu Šumadije, sovjetske i jugoslovenske trupe trebalo je da razviju nastupanje u dva pravca: prema Beogradu, da bi se razbile osnovne snage armijske grupe »Srbija« i oslobodio glavni grad Jugoslavije, i prema reci Zapadnoj Moravi, da bi se s juga obezbedila borbena dejstva na beogradskom pravcu i parirali mogućim udarima neprijatelja koji se povlačio s juga Balkanskog poluostrva. Pored toga, izbijanje sovjetskih i jugoslovenskih jedinica u dolinu reke Velike Morave, a takođe nastupanje jugoslovenskih i bugarskih jedinica na niškom i skopskom pravcu omogućavali su da se preseku glavne železničke komunikacije i putevi od Skoplja ka Beogradu kojima su se jedinice grupe armija »E« morale povlačiti iz Grčke i Makedonije.

Važan politički i strategijski značaj Srbije i Beograda, kako za sovjetske i jugoslovenske tako i za nemačko-fašističke trupe, predodredio je krajnje žestok karakter borbenih dejstava u toku beogradske operacije.

1. PRIPREMA SOVJETSKIH TRUPA

Sredinom septembra 1944. godine sovjetskom komandovanju bilo je poznato da je neprijatelj počeo da s juga Balkanskog poluostrva povlači jedinice grupe armija »E«. Putevima Srbije u pravcu Beograda izdužili su se železnički vozovi i auto-kolone sa trupama i borbenom tehnikom. Bilo je potrebno preduzeti hitne mere da bi se — do početka borbenih dejstava sovjetskih trupa u Srbiji — dezorganizovalo to povlačenje i naneli neprijatelju što veći gubici. Pored toga, javila se realna opasnost da neprijatelj izvrši protivudare u pravcu Sofije da bi sa istoka obezbedio komunikacije Atina — Solun, Niš — Beograd i dolina Ibra — BeTMrad. . . . !

U tim uslovima Vrhovna komanda je odlučila: da sovjetska avijacija izvrši udare na neprijatelja koji se povlači; da na bugarsko-jugoslovensku granicu isturi jedinice novoorganizovane bugarske armije Otečestvenog fronta i da pod njihovom zaštitom brzo pregrupiše glavne snage 3. ukrajinskog fronta radi izvođenja daljih borbenih dejstava na teritoriji Jugoslavije. Težeći da glavni grad Bugarske i bliže prilaze k njemu obezbedi od mogućih neprijateljskih udara, Komanda 3. ukrajinskog fronta je od 13. do 18. septembra prebacila u rejon Sofije tri streljačke divizije 34. streljačkog korpusa i 5. samostalnu gardijsku motorizovanu streljačku brigadu, koje su obrazovale Sofijsku operativnu grupu.⁵ Tamo je već 14. septembra stigla Operativna grupa 17. vazduhoplovne armije, a posle nje su se na aerodrome u rejonu Sofije, Plovdiva i Loma iprebazirali jurišna i lovačka vazduhoplovna divizija i dva bombarderska puka.

Sedamnaesta vazduhoplovna armija, kojom je komandovao general-pukovnik avijacije V. A. Sudec, dobila je borbeni zadatak da izvede samostalnu vazduhoplovnu operaciju radi »dezorganizovanja saobraćaja na železničkim prugama i automobilskih prevoza na nizu odseka, sprečavanja železničkog saobraćaja od Soluna ka Beogradu, uništavanja trupa i tehnike neprijatelja na putevima koji vode iz Grčke i južne Jugoslavije na sever i severozapad«.⁶

Izviđanjem iz vazduha je utvrđeno da se neprijateljska vojska povlači iz Grčke železničkom prugom Veles — Skoplje — Mitrovica — Kraljevo, i da saobraća prugom Leskovac — Niš — Stalać. Kao neprekidna bujica kretali su se na sever vojni ešloni hitlerovaca, dobro zaštićeni vatrom protivavionske artiljerije. Suvozemnim putevima, koje su štitili tenkovi i jurišna oruđa, kretale su se auto-kolone sa trupama, municijom i borbenom tehnikom, težeći da što brže napuste ugrožene rejone.

Sovjetski piloti morali su tih dana da dejstvuju u teškim uslovima. Planinsko-šumsko zemljište i rdavi me-

⁵ Arhiv MO SSSR, f. 243, op. 20371, d. 61, list 46 i 49.

⁶ Isto, list 102.

teorološki uslovi ograničavali su manevar, otežavali orijentaciju i gotovo u potpunosti isključivali letenje u velikim grupama.

Heroj Sovjetskog Saveza general-major avijacije B. A. Smirnov, koji je u to vreme komandovao 288. lovačkom vazduhoplovnom divizijom, seća se: »Po lepom vremenu piloti su se upućivali ciljevima »visoko«, tj. leteći iznad vrhova planina. Međutim, u većini slučajeva vreme ih je prinudavalo da lete ka frontu kroz klisure. Takve marš-rute piloti su nazivali »vazduhoplovnim kanalima«. Postrojivši se u rep avionu-vodi, leteći jedan za drugim, lovci su u nizu leteli sredinom tesnaca. Naročito je teško bilo menjati pravac leta na krivinama klisure. Tu je sve zavisilo od vođe, čiji su manevar tačno 'ponavljali ostali avioni. Greškom vođe pri zaokretu, pratioci su mogli da se razbiju o stenoviti zid«.

No veliko iskustvo, visoko letačko majstorstvo, bezgranična ljubav prema otadžbini i žarka želja da se pruži pomoć jugoslovenskom narodu u njegovoj borbi pomogli su sovjetskim letačima da savladaju sve teškoće i da, bez obzira na ogromno naprezanje duhovnih i fizičkih snaga, časno ispune borbeni zadatak.

Sovjetski jurišni avioni, lovci i bombarderi bukvalno su »visili« nad putevima kojima se povlačio neprijatelj. Bombarderskim udarima i mitraljesko-topovskom vatrom oni su uništavali železničke ešelone i auto-kolone hitlerovaca u mestima prikupljanja i na kretanju, bombardovali prikupljanje vagona na velikim železničkim stanicama u Solunu, Skoplju, Nišu, Kraljevu i tukli neprijateljske aerodrome koji su se nalazili u tim rejonima, rušili železničke mostove i tunele.

Avijacija 17. vazduhoplovne armije od 13. do 30. septembra 1944. izvršila je 1.437 avio-poletanja. Za to vreme ona je oštetila i uništila 24 lokomotive, 291 vagon, 11 aviona, 121 automobil, bacila u vazduh dva skladišta s municijom i pogonskim materijalom, razrušila železničke mostove na prilazima stanicama Niš, Kačanik i Vratarnica, zatim tunel., koji se nalazio, jugoistočno od Skoplja, 5 va-

zduhoplovnih hangara, izazvala 37 jačih eksplozija i 107 požara.⁷

Uspešnim dejstvima sovjetske avijacije saobraćaj na glavnim železničkim i putnim magistralama u Srbiji i Makedoniji bio je u pomenutom periodu znatno paralizovan. Hitlerovci su bili prinuđeni da prekrcavaju osnovne terete na automobile i kolski transport i da za njih traže obilazne puteve.

U isto vreme jedinice na levom krilu 2. ukrajinskog fronta otpočele su borbe u rejonima Star. Oršava, Turn-Severin, na tromedi rumunsko-bugarsko-jugoslovenske granice, vezujući za sebe znatne snage neprijatelja. Stvorena je povoljna situacija za nastupanje na beogradskom pravcu.

Trupe 3. ukrajinskog fronta, kojima je predstojalo da izvrše to nastupanje, nalazile su se u tome trenutku u rejonima Ruse, Šumen, Burgas, na 400—600 km od bugarsko-jugoslovenske granice. Da bi se obezbedio njihov marš i razvoj bilo je neophodno potrebno da se ta granica zaštititi od mogućih neprijateljskih udara. Vrhovno komandovanje je odlučilo da se u tom cilju iskoriste trupe Narodne armije Bugarske, koje su, na molbu vlade Otečestvenog fronta, stupile u operativnu potčinjenost 3. ukrajinskog fronta.⁸

Po uputstvu sovjetskog komandovanja, bugarska vojska je od 17. do 28. septembra izvršila pregrupaciju, zauzela odsek granice od Pirota do Strumice dužine 280 km i, predviđajući ofanzivna dejstva na levom boku sovjetskih trupa, obrazovala nekoliko udarnih grupacija.

U pravcu Sofija — Niš grupisala se 2. bugarska armija, sastava: 4, 6, 9, 12. pešadijska, 2. konjička, 1. ustanička divizija, oklopna brigada i 4. granična brigada. Glavne snage ove armije nalazile su se u rejonima Caribroda i Pirota u gotovosti za nastupanje na niškom pravcu. Na granici, na pravcu Sofija — Skoplje, rasporedila se 1. armija i 2. pešadijska divizija 1. bugarske armije, a južno od nje 5. pešadijska divizija i Makedonska bri-

⁷ Arhiv MO SSSR, f. 243, op. 2900, d. 1122, list 234.

⁹ Direktiva Vrhovne komande br. 220214 od 13. 9. 1944,

gada 4. bugarske armije. Na krajnjem jugozapadu, u rejonu Strumice, dejstvovala je 2. konjička brigada. Na severnoj granici patrolirale su jedinice Vidinskog odreda bugarske vojske: pešadijski puk 6. pešadijske divizije, artiljerijska baterija i dve čete protivtenkovskih pušaka.

Na taj način, 28. septembra duž bugarsko-jugoslovenske granice, na sektoru od Pirot do Strumice, bilo je grupisano 13 bugarskih divizija i brigada, od kojih je 8 sašavljalo udarnu grupaciju radi dejstva na niskom pravcu.⁹

Neposredna priprema beogradske operacije u jedinicama 3. ukrajinskog fronta počela je 20. septembra 1944, posle prijema direktive Vrhovne komande.¹⁰ Frontu se predlagalo da najkasnije 30. septembra izvede 57. armiju na bugarsko-jugoslovensku granicu i da bude u spremnosti za dejstva u zapadnom pravcu. Trebalo je da se 4. gardijski mehanizovani korpus do 24. septembra grupiše u rejonu Jambola.

Za izvođenje operacije Vrhovna komanda je dodelila znatne snage i sredstva. Od 3. ukrajinskog fronta privučena je 57. armija (75. 68. i 64. streljački korpus),¹¹ 4. gardijski mehanizovani korpus, 236. streljačka divizija, potčinjena Frontu, 5. samostalna gardijska motorizovana streljačka brigada, 1. gardijski utvrđeni rejon,* 17. vazduhoplovna armija; od Crnomorske flote — Dunavska ratna flotila.¹² Navedene trupe raspolagale su sa 2.200 topova i minobacača, 149 reaktivnih oruđa, 358 tenkova i samohodnih artiljerijskih oruđa, 1.292 aviona i oko 80 ratnih brodova.

Aktivno sadejstvo trupama 3. ukrajinskog fronta pružale su jedinice 10. gardijskog streljačkog korpusa 46.

⁹ Istorija velikog otadžbinskog rata Sovjetskog Saveza 1941—1945, tom 4, str. 422.

¹⁰ Direktiva Vrhovne komande br. 220222 od 20. 9. 1944.

¹¹ Sedamdeset peti streljački korpus je ušao u sastav 57. armije 29. 9. 1944 (direktiva VK br. 220227 od 28. 9. 1944, Arhiv MO SSSR, f. 413, op. 10381, d. 16, list 117).

¹² Dunavska ratna flotila se od 30. 8. 1944. nalazila u operativnoj potčinjenosti 3. ukrajinskom frontu (direktiva Vrhovne komande br. 220200 od 29. 8. 1944).

* Jedinica koja je ranije branila utvrđeni rejon pa je radi očuvanja tradicije zadržala stari naziv.

armije 2. ukrajinskog fronta, koje su nastupale duž leve obale Dunava, zatim deo avijacije 5. vazduhoplovne armije toga fronta, a takođe 13. divizija i brigada 1, 2. i 4. bugarske armije.

Ograničeni rok za pregrupaciju glavnih snaga na udaljenje do 600 km prinudavao je komandovanje i Štab fronta da ubrzaju izradu planskih dokumenata za predstojeći marš i izdavanje borbenih naređenja trupama. Pored toga, perspektiva izvođenja napadne operacije na malo poznatom, planinsko-šumsk'om zemljištu, a uz to još iz pokreta, bez blagovremenih priprema, zahtevala je da se maksimalno iskoristi vreme predviđeno za prebacivanje trupa preko teritorije Bugarske, radi njihovih borbenih dejstava i političke i materijalno-tehničke pripreme.

Od komandi i štabova svih stepena, partijsko-političkog aparata i organa pozadine zahtevali su se znatni naponi, kao i ogromno naprezanje fizičkih i moralnih snaga vojnika, da bi se blagovremeno izašlo na određenu liniju i u toku forsiranoga marša jedinice pripremile za borbeno dejstvo na planinskom zemljištu i popunile ljudstvom, naoružanjem i borbenom tehnikom i da bi se razvio visoki ofanzivni duh kod ljudstva.

U duhu direktive Štaba 3. ukrajinskog fronta,¹³ komandant 57. armije general-potpukovnik N. A. Gagen je 21. septembra 1944. izdao naređenje po kome su jedinice te armije bile dužne da se u periodu od 21. do 30. septembra predislociraju u rejone Loma, Metkoveca, Stubela, Vratca.¹⁴

Dana 22. septembra 1944. snage 3. ukrajinskog fronta namenjene za izvođenje beogradske operacije počele su da se kreću ka bugarsko-ju-goslovenskoj granici. Dunavom, železničkim prugama i putevima prebacivale su se pešadijske jedinice, teški tenkovi, artiljerija velikog kalibra i po-

Štab 3. ukrajinskog fronta (sievu udesno: general-major V. M. Lajok, maršal SSSR-a F. I. Tolbuhin, general-potpukovnik P. S. Zeltov, general-pukovnik S. S. Birjuzov)

¹³ Arhiv MO SSSR, f. 413, op. 10381, d. 16, list 45.

¹⁴ Isto, f. 243, op. 2900, d. 490, list 48.

Sovjetski oficir među stanovnicima oslobođenog jugoslavenskog sela

Grupa oslobođenih zatvorenika iz koncentracionog logora u rejonu Bora

zadinske jedinice i ustanove; neposredno ka granici prebazirale su se vazduhoplovne jedinice. Plovidba Dunavom bila je otežana zbog magnetskih mina koje je u njega bacila anglo-američka avijacija.

Pripremajući trupe za predstojeće borbe na teritoriji Jugoslavije, sovjetsko komandovanje je uložilo ogromne napore da bi jedinice popunilo ljudstvom, borbenom tehnikom, naoružanjem i drugom vojnom opremom koja je bila potrebna za uspešno izvođenje napadnih dejstava.

U vezi s tim, Vojni savet 3. ukrajinskog fronta je 17. septembra doneo odluku: da do početka operacije brojno stanje pešadijskih divizija 57. armije bude do 7.500 ljudi, radi čega je u sastav ove armije dodeljeno 23.400 ljudi popune.¹⁵

Radi naoružavanja novoprispELE popune i radi kompletiranja združenih jedinica 3. ukrajinskom frontu krajem septembra i početkom oktobra bilo je upućeno: 193 artiljerijska oruđa, 600 minobacača, 50 protivavionskih mitraljeza, 800 protivtenkovskih pušaka, 250 teških i 1.000 lakih mitraljeza, 10.000 pušaka i 10.000 automata.¹⁸ Front je dobio 1.403 automobila,¹⁷ 546 tenkova i samohodnih oruđa,¹⁸ 280 motocikla sa prikolicom, 20 protivavionskih mitraljeza M. 17.¹⁹ Vojska je popunjavana municijom, pogonskim materijalom, hranom i furazom.

Do početka operacije Front je raspolagao dovoljnom količinom materijalnih sredstava: od 3 do 5,5 borbenih kompleta municije, 6 punjenja pogonskog materijala, 15 dnevnih obroka hrane i furazi.²⁰

U jesen 1943. godine, na molbu veće grupe jugoslovenskih vojnika i oficira, nasilno mobilisanih u fašističku vojsku iz koje su prešli na stranu Crvene armije ili pali u ropstvo, u Sovjetskom Savezu je bila formirana 1. samostalna jugoslovenska pešadijska brigada. Početkom

¹⁵ Arhiv MO SSSR, f. 413, op. 10381, d. 15, list 164.

¹⁸ Arhiv MO SSSR, op. 12074, d. 633, list 7.

¹⁷ Arhiv MO SSSR, op. 42640, d. 19, list 198.

¹⁸ Arhiv MO SSSR, f. 38, op. 80033, d. 6, list 75.

¹⁹ Arhiv MO SSSR, f. 38, op. 30401, d. 19, list 201, 299.

²⁰ Arhiv MO SSSR, f. 413, od. 10381, d. 16, list 61.

oktobra 1944. godine ta brigada, potpuno naoružana i opremljena, došla je u zemlju i bila uključena u sastav 23. divizije Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije, koja je bila predviđena za oslobodenje Beograda.²¹

Državni komitet odbrane SSSR-a doneo je 7. septembra 1944. odluku o obuci u Sovjetskom Savezu 500 tenkista od ljudstva NOVJ. Tenkovska brigada sastava 895 ljudi i 65 tenkova T-34 bila je konačno formirana u SSSR-u 8. marta 1945.²²

U skladu sa dogovorom u Moskvi Sovjetski Savez je oktobra 1944. počeo isporučivati ratnu tehniku i oružje za naoružanje dvanaest divizija Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije. Bilo je isporučeno: 96.515 pušaka, 20.528 pištolja, 68.423 laka i teška mitraljeza, 3.797 protivtenkovskih pušaka, 51? protivavionskih mitraljeza tipa DŠK, 3.364 minobacača raznog kalibra, 170 protivavionskih i 895 poljskih artiljerijskih oruđa raznih kalibara, 491 avion, 65 tenkova, 1.329 radio-stanica, 7 evakuacijskih i 4 hirurške bolnice i drugi materijal.²³ Najveći deo ovog oružja i opreme NOVJ je primila posle beogradske operacije.

U periodu izvođenja marša u pravcu bugarsko-jugoslovenske granice velika pažnja je obraćena i na partijsko-politički rad sa ljudstvom.

Politički organi ,su se brinuli o raspodeli partijsko-komsomolskih snaga, o njihovoj prisutnosti u svim jedinicama, [naročito u onima kojima je predstojalo da nastupaju u prvom ešelonu, o formiranju čvrstih partijskih i komsomolskih organizacija. Veliki rad su obavili partijsko-politički organi da bi se svaki vojnik upoznao sa situacijom i borbenim zadatkom i da bi mu se razjasnile osobenosti borbenih dejstava na planinsko-šumskom zemljištu i pri napadu na velike gradove.

Članovi Vojnog saveta 3. ukrajinskog fronta general-pukovnik A. S. Zeltov i general-major V. M. Lajok,

²¹ Arhiv MO SSSR, f. 413, op. 10381, d. 29, list 158, 253.

²² Arhiv MO SSSR, f. 56, op. 12214, d. 164, list 22, 24.

²³ Sovjetske oružane snage u borbi za oslobodenje naroda Jugoslavije. M., Voenizdat, 1960, str. 51—52.

načelnik Političke uprave general-major I. S. Anošin, član Vojnog saveta 57. armije general-major L. P. Bočarov i politički radnici sproveli su u vojsci veliki rad na vaspitanju vojnika u dubokom poštovanju jugoslovenskog naroda. Oni su pozvali borce i oficire da pruže podršku i (pomoć vojnicima Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije u svemu što bi doprinosilo borbi protiv opšteg neprijatelja.

U jedinicama su držana predavanja, čitani izveštaji, držani govori o narodnooslobodilačkoj borbi jugoslovenskog naroda, o hrabrosti i heroizmu jugoslovenskih boraca koji su pod rukovodstvom svoje komunističke partije stupili u borbu na život i smrt sa neprijateljem.

U jedinicama se široko popularisao Ukaz Vrhovnog sovjeta SSSR od 5. septembra 1944. godine po kome je vrhovni komandant Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije maršal Josip Broz Tito »za istaknute uspehe u rukovođenju vojskom i izvođenju borbenih dejstava protiv opšteg neprijatelja Sovjetskog Saveza i Jugoslavije — hitlerovske Nemačke« odlikovan ordenom Suvorova I stepena. Za vešto rukovođenje borbenim dejstvima jedinica i pri tom ispoljenu ličnu hrabrost i junaštvo, 46 generala i oficira Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije bilo je odlikovano višim vojnim ordenima Sovjetskog Saveza. Među njima se nalaze i proslavljeni vojni rukovodioci Ivan Gošnjak, Koča Popović, Peko Dapčević i drugi.²⁴

Ovaj ukaz je predstavljao sjajan izraz priznanja Komunističke partije Sovjetskog Saveza i svih sovjetskih naroda važnosti doprinosa jugoslovenskog naroda zajedničkoj borbi protiv fašizma.

U predviđanju žestokih borbi s jakim i lukavim neprijateljem na teškom planinskom i išumskom zemljištu bilo je potrebno uliti trupama visok napadni duh. Veliki značaj u tome dobijala je obuka novodošavše popune u pogledu mržnje prema hitlerovskim osvajačima. Starešine i politički radnici govorili su borcima o zverskoj su-

²⁴ Spoljna politika Sovjetskog Saveza u periodu otadžbinskog rata, tom II, M., 1946, str. 179—181.

štini fašizma, o zverstvima koja su fašistički razbojnici i mračnjaci izvršili u privremeno okupiranim zemljama, o masovnim streljanjima i mučenjima vojnika, staraca, žena i dece.

Žestoku mržnju prema neprijatelju izazvao je kod boraca 3. ukrajinskog fronta izveštaj o zločinima hitlerovaca u odnosu na sovjetske zarobljenike. U borbama zapadno od grada Turn-Severina, 27. septembra 1944, hitlerovci su zarobili manju grupu sovjetskih boraca iz 75. streljačkog korpusa. Uskoro su naše jedinice munjevitim udarom izbacile neprijatelja iz sela M. Kamenice (rejon brzopalanački, srez krajinski). U jednoj jami borci su otkrili tri leša sovjetskih oficira koje su fašistički zločinci zverski mučili.

Predstavnici sovjetskih trupa i mesnog stanovništva sastavili su izveštaj u kome se posebno kaže:

»Utvrđeno je da su Nemci zarobili na bojištu ranjene oficire majora Kalašnikova Ivana Ivanoviča i poručnike Šatalina Alekseja Andrejeviča i Narenjana Vagaršaka Hozrokoviča. Hitlerovci su ih dugo ismejávali i zverski mučili. Otkriveno je da na telu majora Kalašnikova postoje tragovi zverskih mučenja: svi prsti ruku probijeni su bajonetom, na grudima je bilo šest teških rana prouzrokovanih usijanim kleštima, na vratu tragovi konopca koji su primenjivali pri mučenju, levi obraz je bio isečen, levo uho odrezano, nos isečen i desno oko rasečeno, na glavi tri rane od zrna i jedna u desnoj butini.

Telo poručnika Šatalina imalo je šest rana od zrna u oblasti nogu, stomaka i grudi, desno oko izvađeno, rasečene usne.

Telo poručnika Narenjana imalo je tragove teških udara (modrice na grudima i leđima) i tri rane od zrna, od kojih je jedna bila u oblasti rskavice nosa.²⁵

Takođe su fašistička čudovišta nečovečno postupala s jugoslovenskim borcima i mesnim stanovništvom. U drugoj polovini 1943. godine oni su samo u selu Rgotini ubili 70 stanovnika u koje su sumnjali da su simpatizeri narod-

²⁵ Arhiv MO SSSR, f. 413, op. 10389, d. 13, list 101.

nooslobodilačkog pokreta, potpuno uništili porodicu partizana Žike Jeftića koja je imala 6 članova, spalili 20 seoskih domaćinstava. Zbog simpatije prema partizanima okupatori su oterali u koncentracione logore 63 starca, od kojih je 7 bilo uskoro streljano.

Masovna ubistva, mučenja, pljačke, nasilja koje su primenjivale hitlerovske glavoseče u cilju istrebljenja Slovena i uspostavljanja »novog poretka« u okupiranim državama prešli su po svojoj okrutnosti čak i užase srednjovekovne inkvizicije.

Kada su u armijskim novinama »Zvezda Sovjeta« objavljeni dokumenti o zverstvima hitlerovaca, u svim jedinicama su održani kratki mitinzi na kojima su se borci zaklinjali da će uništiti neprijatelja i da će sa čašću proneti svoje borbene zastave po zemlji jugoslovenskog naroda. Prilikom ogromnog moralno-političkog oduševljenja ljudstva izazvanog veću o predstojećem prelasku bugarsko-jugoslovenske granice i susretu s prijateljskim jugoslovenskim narodom, mnogi borci i oficiri stupili su u redove Komunističke partije. Samo u septembru u jedinicama 57. armije bilo je primljeno za članove 445 ljudi i 625 kandidata za SKP(b).²⁶ Mladi borci su stupali u Komсомол. Primajući članske knjižice oni su se zaklinjali da će biti verni zaštitnici svoje velike socijalističke otadžbine, da će časno i ponosito nositi počasno zvanje lenjinovca.

Visoka disciplina i snažno političko-moralno stanje boraca i starešina, njihova ogromna želja da uskoro pruže pomoć bratskom jugoslovenskom narodu, doprineli su da se pregrupacija trupa 3. ukrajinskog fronta ka bugarskoj i jugoslovenskoj granici izvrši veoma organizovano i uspešno.

Dok su jedinice bile na maršu, bavile se borbenom pripremom, popunjavale ljudstvom, borbenom tehnikom, naoružanjem, u štabovima je bio napregnuti rad na planiranju predstojeće operacije. Stab 3. ukrajinskog fronta u kratkom je roku izradio jasan, brižljivo prostudirani svoj plan operacije, blagovremeno postavio jedinicama konkretne borbene zadatke, organizovao sadejstvo kako između

²⁶ Arhiv MO SSSR, f. 243, op. 2914, d. 73, list 141.

trupa unutar Fronta, tako i s jedinicama na levom krilu 2. ukrajinskog fronta i s bugarskom vojskom.

Međutim, pri tome je trebalo savladati znatne teškoće. Česta promena situacije u zoni borbenih dejstava jedinica na levom krilu 2. ukrajinskog fronta prisiljavala je Vrhovnu komandu da 3. ukrajinskom frontu izdaje detaljnije i dopunske direktive, koje su prinudavale Stab fronta da unosi izmene u dokumente planiranja, da izdaje jedinicama znatan broj posebnih borbenih naređenja.

Kao što je već gore pomenuto, komandant 3. ukrajinskog fronta je 20. septembra 1944. dobio direktivu Vrhovne komande na osnovu koje je trebalo najkasnije 30. septembra da izvede 57. armiju, sa svim snagama ojačanja, na liniju Brusarci — Metkovec — Vratca — Mizdra. Pri tom se predviđalo da će desni dunavski bok udarne grupacije 3. ukrajinskog fronta obezbediti levokrilne jedinice 2. ukrajinskog fronta.

U tom cilju je komandantu 2. ukrajinskog fronta maršalu Sovjetskog Saveza R. J. Malinovskom bilo izdato naređenje »očistiti od neprijatelja izbočinu reke Dunava jugozapadno od Turn-Severina i izbiti na liniju D. Milanovac — Klokočevac — Stubik — Negotin — Radujevac, posle čega se čvrsto utvrditi na navedenoj liniji«.²⁷

Jedinice 75. streljačkog korpusa 2. ukrajinskog fronta su 22. septembra forsirale Dunav na odseku Oršava — Turn-Severin i prešle u nastupanje u velikoj izbočini reke, da bi od neprijatelja očistile desnu obalu. Krajem 24. septembra one su izbile na liniju Oršava — Slatina.

Od samog početka borba je primila žestok karakter. Neprijatelj, osećajući da mu se ugrožava komunikacija Vidin — Negotin — Donji Milanovac, prebacio je u veliku izbočinu Dunava krupne snage u cilju razbijanja 75. streljačkog korpusa i likvidacije mostobrana koji je on zauzeo. Jedinice 1. brdske divizije i dva puka belogardejskog Ruskog zaštitnog korpusa su 25. septembra preduzeli protivnapad, potisnuli sovjetske trupe i u rejonu južno od Slatine izbili na Dunav. Na mostobranu se stvorila napregnuta situacija.

²⁷ Direktiva Vrhovne komande br. 204997 od 23. 9. 1944.

U vezi sa usporavanjem borbenih dejstava 75. streljačkog korpusa i sa neodređenošću situacije u velikoj izbočini Dunava, Vrhovna komanda je odlučila da liniju polaska glavnih snaga 57. armije pomeri nešto severozapadnije, zbog čega je naredila da se 68. streljački korpus uvede u rejon Negotin, Bregovo, Vidin (isključno), a 64. streljački korpus na liniju Brusarci — Metkovec — Vratca — Mizdra.²⁸ Uspostavljanje taktičkog sadejstva 68. i 75. streljačkog korpusa trebalo je da znatno poboljša operativni položaj udarne grupacije 3. ukrajinskog fronta.

Preciziranje zadataka trupa od strane Vrhovne komande prinudilo je Komandu fronta da izvrši izmene u ranije donetoj odluci. Šezdeset osmi streljački korpus iskrcao se u pristaništu Vidin, a ne u Lomu, kako je bilo ranije planirano. Korpus je dobio zadatak da odmah izbije u rejon Bregovo, Bela Rada, Vidin i da, grupišući glavne snage na svom levom krilu, uputi prednje odrede na liniju Negotin — Kosovo — Vojnica. Korpus je imao da uspostavi vezu sa 75. streljačkim korpusom, da izvidi neprijateljsku grupaciju na frontu i marš-rute u zapadnom pravcu, imajući u vidu da će se glavni udar izvršiti pravcem Salaš — Rgotina.²⁹ Zadaci ostalih jedinica nisu se menjali.

Jedinice 68. streljačkog korpusa, koje su se iskreale u pristaništu Vidin, brzo su krenule u određene im rejone grupisanja. Istovremeno je avijacija 17. vazduhoplovne armije izvršila masovne udare na neprijatelja u velikoj izbočini Dunava i nanela mu osetne gubitke. Međutim, nadmoćnije snage hitlerovaca, u žestokim borbama od 26. do 27. septembra, uspele su da zauzmu Slatinu i da odseku 299. streljačku diviziju, koja je izbila na liniju Uroviča — M. Kamenica.

Događaji su se razvijali tako da je sovjetska komanda, ne čekajući potpuno grupisanje jedinica 57. armije, bila prinuđena da ih uvodi u borbu po delovima.

Komandant 3. ukrajinskog fronta je 27. septembra primio direktivu u kojoj je, pored ostalog, stajalo: »Neprijatelj . . . preduzeo napad protiv jedinica 75. streljačkog

²⁸ Direktiva Vrhovne komande br. 205024 od 25. 9. 1944.

²⁹ Arhiv MO SSSR, f. 413, op. 18136, d. 4, list 79, 80—83

korpusa 2. ukrajinskog fronta, koji dejstvuje u izbočini Dunava jugozapadno od Turn-Severina, i, potisnuvši delove 74. i 299. streljačke divizije, zauzeo Štubik i Jabukovac.

Molimo što brže uputiti jednu streljačku diviziju 68. streljačkog korpusa u rejon Negotina i udarom iz tog rejonu u pravcu Stubika, zajedno s jedinicama 75. streljačkog korpusa, likvidirati neprijatelja koji se tamo probio».³⁰

Dan kasnije, predavši 75. streljački korpus u sastav 57. armije, Vrhovna komanda je naredila 3. ukrajinskom frontu da »snagama 75. i 68. streljačkog korpusa uništi neprijatelja koji napada severno od Stubika i da sigurno ovlada linijom Donji Milanovac — Klokočevac — Salaš — Tabakovac, i dalje duž reke Timoka do Zaječara».³¹ Desnokrilne jedinice 64. streljačkog korpusa trebalo je dovesti na liniju Belogradčik — Ferdinand.

Krajem septembra komandovanje i Stab 3. ukrajinskog fronta razradili su konačni svoj plan beogradske operacije.

Udarna grupacija Fronta, sastava: 57. armija, 4. gardijski mehanizovani korpus, 5. samostalna gardijska motorizovana streljačka brigada i 236. streljačka divizija, potčinjena Frontu, dobila je zadatak da probije graničnu odbranu neprijatelja u zoni od Dunava do Knjaževca a potom da usmeri glavne snage pravcem Zaječar — Zagubica — Palanka — Beograd. Zajedničkim dejstvom ove grupacije i snaga Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije (1. armijske grupe i 14. korpusa) trebalo je preseći železničke pruge i puteve koji s juga vode ka Beogradu, osloboditi glavni grad Jugoslavije, razbiti glavne snage neprijateljske beogradske grupacije i na kraju operacije izbiti na liniju Dunav — Obrenovac — Kragujevac — Čičevac — Knjaževac.

Rukovodioci 57. armije: general armije N. A. Gagen, član Vojnog saveta general L. P. Bočarov i načelnik štaba general P. M. Verhalovič, među izviđačima — nosiocima ordena »Slava«

³⁰ Direktiva Vrhovne komande br. 205073, od 27. 9. 1944.

³¹ Direktiva Vrhovne komande br. 220227 od 28. 9. 1944.

U vezi s tim što se duž bugarsko-jugoslovenske granice pruža teško prohodni zapadni Balkan, Komanda fronta je odlučila da planinu obiđe sa severa na odseku zapadno od linije Vidin — Kula i da ovde grupiše glavne snage. Planine istočne Srbije trebalo je savladati u uslovima taktičke podvojenosti korpusa, čak i divizija, što je bilo prozrokovano nedostatkom puteva i njihovom malom propusnom moći. Posle izbijanja streljačkih jedinica u dolinu reke Velike Morave, u bitku bi se uvele pokretne jedinice Fronta.

Pomoćni udar na niškom pravcu izvodila je 2. bugarska armija, koja je, nastupanjem iz rejona Pirota ka Nišu i Leskovcu, trebalo da sadejstvuje sa 13. korpusom Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije i da obezbedi borbena dejstva 57. armije i 14. korpusa Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije s juga. Levo od 13. korpusa Narodnooslobodilačke vojske i 2. bugarske armije, u Makedoniji dejstvovali su 15. 16. i Bregalničko-strumički korpus Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije i 1. i 4. bugarska armija. Borbena dejstva 57. armije sa severa je obezbeđivao 10. gardijski streljački korpus 46. armije 2. ukrajinskog fronta, koji je dobio zadatak da udarom preko Vršca izbije u rejon Pančeva, prema Beogradu.

Sedamnaesta vazduhoplovna armija,³² čije su jedinice krajem septembra 1944. godine bazirale uglavnom na aerodromima u rejonu Vidina, Loma i Sofije, dobila je zadatak da produži dejstva radi dezorganizacije železničkog i automobilskog prevoženja neprijatelja, da uništava njegovu živu silu i borbenu tehniku na bojištu, na maršu i u rejonima prikupljanja, kao i avione na aerodromima u Zemu-nu, Novom Sadu i Borovu, da osvoji prevlast u vazduhu i da samim tim sadejstvuje u napadu sovjetskih, jugoslovenskih i bugarskih jedinica.

*Sovjetski vojnik među jugo-
slavenskom decom*

³² U sastav 17. vazduhoplovne armije ulazili su: 136, 306, 189. jurišna, 295, 288, 194. lovačka, 244, 262. bombarderska vazduhoplovna divizija i dva izviđačka vazduhoplovna puka. Armiji je bila operativno potčinjena vazduhoplovna grupa generala Vitruka: 10. gardijska jurišna i 236. lovačka vazduhoplovna divizija.

Radi sigurnog obezbeđenja borbenih dejstava jedinica kopnenih snaga, organizacije tesnog sadejstva sa njima, preciznog i neprekidnog komandovanja avijacijom u toku borbe, 17. vazduhoplovna armija bila je podeljena na dve grupe: severnu i južnu. Severna grupa, koja je bazirala na aerodromu u rejonu Vidina, obezbeđivala je borbena dejstva 57. armije i 4. gardijskog mehanizovanog korpusa i u svome sastavu imala je tri jurišne, dve lovačke, jednu bombardersku vazduhoplovnu diviziju i specijalnu izviđačku vazduhoplovnu grupu. Južna grupa, koja je imala zadatak da podržava jugoslovenske i bugarske jedinice na niskom pravcu, bazirala je na aerodromu u rejonu Sofije i sastojala se iz jurišne i lovačke vazduhoplovne divizije.³³ U štabove i na komandna mesta 57. armije, 4. gardijskog mehanizovanog korpusa, Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije i 2. bugarske armije bile su upućene operativne grupe 17. vazduhoplovne armije i vazduhoplovnih združenih jedinica.

Dunavska ratna flotila, kojom je komandovao kontraadmiral S. G. Gorškov, dobila je zadatak da u periodu pripreme operacije ostvari velika operativna prevožnja trupa i borbene tehnike, a da u toku operacije iskrcava taktičke desante i vatrom brodske artiljerije podržava borbena dejstva jedinica kopnene vojske koje nastupaju duž Dunava.

Jedinice 3. ukrajinskog fronta su imale sledeći borbeni poredak. U prvom ešelonu je bila razvijena 57. armija sa sva tri streljačka korpusa u liniji. Pokretnu grupu Fronta obrazovao je 4. gardijski mehanizovani korpus. U rezervi Fronta se nalazila streljačka divizija i lovačka protivtenkovska artiljerijska brigada. Pored toga, komandant fronta je u toku operacije pridao 57. armiji deo snaga iz Sofijske operativne grupe.

Dubina operacije za sovjetske snage planirala se na 250—300 kilometara. Da bi se neprijatelj dezorijentisao u pogledu pravca glavnog udara, prikovale njegove snage na krilima, sprečio manevar snagama i sredstvima kako duž fronta tako i u dubini, plan operacije je razmatrao

³³ Arhiv MO SSSR, f. 370, op. 6518, d. 248, list 16—17.

razne rokove početka nastupanja. Trebalo je da najpre levokrilne jedinice 2. ukrajinskog fronta i jugoslovenske i bugarske jedinice pređu u nastupanje na niskom provcu, a zatim, posle potpunoga grupisanja i razvoja, glavne snage 3. ukrajinskog fronta na beogradskom pravcu.³⁴ Međutim, kako ćemo dalje videti, situacija koja se brzo menjala zahtevala je da se unose korekcije u te planove.

Beogradska operacija izvodila se u dve etape.

U prvoj etapi (od 28. septembra do 10. oktobra), od sovjetskih jedinica, osnovnu je ulogu imala 57. armija, čija su dejstva bila od odlučnog značaja za razvoj ofanzive celog Fronta. Armija je morala da probije neprijateljski odbrambeni položaj na granici, da u sadejstvu s jedinicama 14. korpusa Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije savlada otpor hitlerovaca u još neoslobođenim rejonima istočne Srbije, da ovlada delovima puteva na prevojima, da izbije u dolinu reke Velike Morave, iz pokreta forsira reku i na njenoj zapadnoj obali zauzme mostobran i obezbedi uvođenje u bitku pokretnih jedinica Fronta.

Radi izvršenja ovih zadataka, komandant armije je odlučio da prvo ovlada važnim čvorovima puteva (Negotin, Rgotina, Zaječar) koji izvode na pravac glavnog udara Fronta, da uspostavi taktičko sadejstvo sa 75. streljačkim korpusom i da pouzdano obezbedi svoj desni bok i preduzme nastupanje u zapadnom pravcu.

Sedamdeset peti streljački korpus (74, 233, 299. streljačka divizija), pod komandom general-majora A. Z. Akimenka, dobivši kao ojačanje četiri artiljerijska i jedan samohodni artiljerijski puk i bataljon pionira, imao je zadatak da preduzme nastupanje pravcem Stubik — Klokočevac — Rudna Glava — Požarevac.

Šezdeset osmi streljački korpus (93, 113, 223. streljačka divizija), pod komandom general-majora N. N. Skodunoviča, ojačan sa pet artiljerijskih pukova, sa dva divizionna topova artiljerijske brigade, samohodnim artiljerijskim pukom i sa dva inžinjerijska pionirska bata-

³⁴ Direktiva Vrhovne komande br. 220233 od 1. 10. 1944.

ljona, imao je da nastupa pravcem Rgotina — Slatina — Zagubica — Petrovac.

Šezdeset četvrti streljački korpus (19, 52, 73. gardijska streljačka divizija), pod komandom general-majora I. K. Kravcova, ojačan haubičkom artiljerijskom brigadom, divizionom topova artiljerijske brigade, sa pet artiljerijskih pukova, samohodnim artiljerijskim pukom, samostalnim jurišnim bataljonom i sa dva bataljona pionira, izvršava udar u pravcu Zaječar — Boljevac — Paraćin.³⁵

U drugoj etapi operacije (11—20. oktobra) trupama 3. ukrajinskog fronta predstojalo je da u sadejstvu sa 14. korpusom Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije preseku osnovne komunikacije neprijatelja u dolini reke Velike Morave, da se sjedine s jedinicama 1. armijske grupe Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije i da, razvijajući nastupanje na beogradskom pravcu, zajedno sa njima okruže i unište deo snaga grupe armija »F« i oslobode glavni grad Jugoslavije. Istovremeno je trebalo da sovjetske, jugoslovenske i bugarske jedinice, u tesnom sadejstvu, ovladaju velikim čvorovima komunikacija i jakim otpornim tačkama Nišom, Leskovcem, Vranjem, Skopljem, Velesom i da preseku glavnu komunikaciju Solun — Beograd, kojom je neprijateljska komanda povlačila svoje jedinice s juga Balkanskog poluostrva.

Glavnu ulogu u drugoj etapi operacije, od sovjetskih jedinica, imao je 4. gardijski mehanizovani korpus, ojačan frontovskim rezervama i delom snaga 57. armije. On je imao zadatak da, stupivši u bitku s linije reke Velike Morave, zajedno s jedinicama Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije preduzme nastupanje na beogradskom pravcu. Te jedinice NOVJ i Crvene armije imale su zadatak da oslobode Beograd. Znatan deo snaga 57. armije, zajedno s jedinicama Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije, obezbeđivao je s jugoistoka i juga nastupanje na Beograd.

U Krajovi se 5. oktobra vrhovni komandant Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije maršal Josip Broz Tito susreo s načelnikom štaba 3. ukrajinskog fronta general-pukovnikom S. S. Birjuzovom. U razgovorima, koji su

³⁵ Arhiv MO SSSR, f. 413. op. 10372, d. 397, list 44.

protekli u duhu uzajamnog shvatanja i bratske saradnje, detaljno je razmotren i usaglašen plan beogradske operacije i utanačena su pitanja sadejstva u toku zajedničkih borbenih dejstava sovjetsko-jugoslovenskih jedinica na beogradskom pravcu.

Za vreme pregovora u Krajovi stigla je bugarska vladina delegacija. Kao što je poznato, pitanje učešća narodne bugarske armije u ratu protiv fašističke Nemačke rešeno je još sredinom septembra. U Krajovi je potpisan bugarsko-jugoslovenski sporazum o učešću novih bugarskih trupa u borbama protiv hitlerovaca na teritoriji Jugoslavije.³⁸ Taj sporazum je predstavljao ozbiljnu moralnu i političku podršku otečestvenofrontovskoj Bugarskoj i poslužio međunarodnoj afirmaciji nove Bugarske.

Bugarske jedinice su imale, po planu operacije, da nastupaju na tri pravca: Pirot — Niš, Custendil — Skoplje, Gornja Džumaja — Veles. U prvoj etapi operacije one su bile dužne da tesno sadejstvuju sovjetskim i jugoslovenskim jedinicama, razbiju prednje delove 7. brdske SS divizije »Princ Eugen« i 11. i 12. pešadijsku diviziju i izbiju na liniju Niš — Leskovac — Vranje — Kumanovo. U drugoj etapi operacije trebalo je da bugarske jedinice, izvršavajući glavni udar u pravcu Vranje — Priština — Peć, zajedno s jugoslovenskim trupama preseku komunikacije neprijatelja dolinom reke Ibra, razbiju njegove rezerve koje su u toku borbe mogle preći u taj rejon i izbiju na liniju Peć — Đakovica — Prizren.

Na taj način, u toku plodonosnih pregovora u Krajovi bio je postignut potpun dogovor o tesnom sadejstvu oružanih snaga Sovjetskog Saveza, Jugoslavije i otečestvenofrontovske Bugarske u borbi protiv opšteg neprijatelja, hitlerovske Nemačke, na teritoriji Jugoslavije.

Zemljište na kome će jedinice dejstvovati u toku beogradske operacije bilo je veoma različito. Gotovo duž cele bugarsko-jugoslovenske granice pružaju se planinski grebeni čija se visina kreće od 400 do 2000 metara. Prva linija koju bi jedinice 3. ukrajinskog fronta trebalo da zauzmu

se pregled narodnooslobodilačkog rata u Makedoniji 1941—1944. godine, Beograd, 1950, str. 142.

u pravcu doline reke Velike Morave bila je zapadni Balkan. Za kretanje trupa preko planina najpogodnije su bile Negotinska krajina i Timočka krajina, u kojima su gradovi Negotin, Zaječar i Knjaževac.

Zapadno od planine Balkana pružaju se teško prohodne planine istočne Srbije. One se sastoje iz mnogobrojnih grebena pokrivenih šumom. Grebeni su kratki, strmi, pružaju se u raznim pravcima. Znatno broj planinskih reka obrazuje uske klisure kojima prolaze putevi. Međutim, ti putevi su slabo izrađeni, obilovali su mnogobrojnim strmim nagibima, padovima i krivinama, i bili su uski. Sve je to, naročito u periodu jesenjih kiša, gotovo isključivalo kretanje u dva pravca, obilaske i mimoilaženja, što je znatno usporavalo tempo kretanja jedinica. Ovde se moglo nastupati samo putevima: Vidin — Negotin — Klokočevac — Majdanpek — Kučevo — Požarevac — Beograd, Zaječar — Zagubica — Petrovac — Velika Plana — Beograd, Vidin — Zaječar — Boljevac — Čuprija — Kragujevac, Belogradčik — Knjaževac — Aleksinac — Kruševac — Kraljevo. Najpogodnije su marš-rute bile druga i treća.

Tek pošto su savladale pojas planinsko-šumskog zemljišta i forsirale reku Veliku Moravu, čijom su dolinom prolazile osnovne komunikacije neprijatelja, trupe su izlazile na operativni prostor gde su pokretne jedinice dobijale slobodu manevra.

Na taj način, udarnoj grupi 3. ukrajinskog fronta i jedinicama Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije predstojalo je da savladaju ne samo žestok otpor neprijatelja već i teško planinsko-šumsko zemljište koje je sticajem prilika postalo saveznik hitlerovaca.

Nemačko-fašističke trupe dobro su iskoristile za njih pogodno zemljište i na njemu organizovale jaku i duboko ešeloniranu odbranu. Njenu osnovu su predstavljale otporne tačke i čvorovi odbrane. Velika naseljena mesta kao što su Radujevac, Negotin, Rgotina, Zaječar, Knjaževac, Niš, Požarevac, Kragujevac, Kruševac, Kraljevo, koja se nalaze na železničkim prugama i putevima, neprijatelj je pretvorio u čvorove otpora i pripremio za kružnu odbranu.

Naročito jako hitlerovci su utvrdili odsek na tromedi bugarsko-rumunsko-jugoslovenske granice, preko koga je

bilo moguće da se obiđe zapadni Balkan sa severozapada i na kome se nalazio najpogodniji prelaz preko planina istočne Srbije. Ovde su organizovani snažni čvorovi otpora koji su se sastojali iz jako utvrđenih otpornih tačaka u Prahovu, Radujevcu, Negotinu, Rgotini, Štubiku i oslanjali se na prirodne odbrambene linije: reke Dunav i Timok.

Na severoistočnim, istočnim i jugoistočnim padinama zapadnog Balkana i planina istočne Srbije, na putevima verovatnog kretanja naših trupa, bili su izgrađeni mnogobrojni vatreni položaji za mitraljeze, artiljeriju i minobacače. Uske planinske puteve i klisure neprijatelj je zaprečavao stenama; mostove i prelaze pripremio je za dizanje u vazduh. Na planinskim prelazima bili su izgrađeni laki i teški bunkereri a u rasedlinama prikrivali su se snajperi i automatičari. Sve odbrambene objekte neprijatelj je štiti-
tio višespratnom, višepojasnom vatrom a prilaze ka njima minirao. Hitlerovci su široko primenjivali zaseke, mine nagaznog i poteznog dejstva, krstila, fuge i različita »iznenadenja«.

Na zapadnoj obali Velike Morave nemačko-fašističke trupe su organizovale odbrambeni međupoložaj, sa streljačkim gnezdim poljskog tipa. Međutim, taj položaj trupe nisu uspele da posednu. Samo na mestima prelaza preko reke bilo je nekoliko mitraljeskih lakih i teških bunkera sa posadama.

Armijska grupa »Srbija« dobila je zadatak da, sa osloncem na tu odbranu, zaštiti prilaze glavnim komunikacijama: Leskovac — Niš — Beograd i Skoplje — dolina Ibra — Kraljevo — Beograd i da, na taj način, obezbedi povlačenje trupa grupe armija »E« iz južnih oblasti Balkanskog poluostrva.³⁷

U momentu izbijanja 3. ukrajinskog fronta na jugoslovensku granicu, protiv sovjetskih, jugoslovenskih i bugarskih trupa, na prostoru od velike izbočine Dunava (kod Oršave) do bugarsko-grčke granice, dejstvovale su jedinice armijske grupe »Srbija« i deo snaga grupe armija »E«. Iz vazduha ih je podržavala operativna grupa nepri-

³⁷ Arhiv MO SSSR, f. 413, op. 219383, d. 15, list 11—12.

jateljskog vazduhoplovstva »Jugoistok«, u čijem se sastavu nalazilo oko 200 aviona.³⁸ Ostale snage grupe armija »F« i jugoslovenske kvislinške formacije bile su prikovane dejstvima Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije.³⁹

Neprijateljske jedinice su imale dovoljno borbenog iskustva, bile dobro popunjene i pripremljene za dejstvo u planinskim uslovima, kompletirane kadrovskim ljudstvom. Tako, 1. brdska streljačka divizija, do izbivanja na bugarsko-jugoslovensku granicu, borila se u planinama Kavkaza, Albanije i Crne Gore. Bataljon »Glazer« bio je sastavljen od hitlerovskih mornara koji su prešli na kopno posle potapanja njihovih brodova na Dunavu. Ceo oficirski i podoficirski sastav Ruskog zaštitnog korpusa, pod komandom generala Stajfa, sastojao se iz belogardejaca koji su jako mrzeli Sovjetski Savez.

Neprijatelj je obrazovao tri grupe kojima je zatvarao glavne pravce u istočnoj i južnoj Srbiji. Grupacija u rejonu Požarevca kontrolisala je izlaze iz rejona Vidina i Turn-Severina u pravcu Beograda, duž Dunava. Trupe koje su se oslanjale na planinski greben kod Zaječara, Negotina, Žagubice zatvarale su prilaze ka reci Velikoj Moravi. Grupacija u rejonu Niš — Leskovac imala je zadatak da obezbeđuje vezu sa hitlerovskim jedinicama koje su se povlačile iz Grčke.

Sovjetsko komandovanje, težeći da na pravcu glavnog udara postigne odlučnu nadmoćnost nad neprijateljem, rešilo je da smelo masira snage i sredstva. Udarne grupacija 3. ukrajinskog fronta, ojačana sa dve artiljerijske divizije za proboj i 37 samostalnih artiljerijskih i minobacačkih pukova, podržana 17. vazduhoplovnom armijom i Dunavskom rečnom flotilom i u sadejstvu sa 14. korpusom NOVJ, imala je znatnu nadmoćnost nad neprijateljem na frontu kako u broju trupa tako' i u količini i kvalitetu borbene tehnike i naoružanja. Sve je to umnogome predodredilo uspešno izvođenje beogradske operacije.

³⁸ Arhiv MO SSSR, f. 370, op. 6518, d. 248, list 6.

³⁹ »Nova i najnovija istorija«, izdanje AN SSSR, 1963, tom I, str. 5.

2. PRIPREMA JUGOSLOVENSКИH JEDINICA. PRODOR U ŠUMADIJU I U DOLINU KOLUBARE

U danima pripreme za odlučne borbe radi oslobođenja svoje zemlje Vrhovni štab Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije preduzeo je odlučne mere za dalje jačanje narodnooslobodilačkog pokreta na teritoriji Srbije. Kao što je poznato, tamo su bile upućene velike snage. Pored toga, 19. avgusta je Glavni štab Srbije dobio opštu direktivu Vrhovnog štaba u kojoj se ukazivalo da je u narednom periodu »osnovno razbiti okupatorsko-nedičevsko-četničku vlast organizovanu po srezovima, opštinama i selima«⁴⁰ i organizovati vojne jedinice i novu narodnu vlast tamo gde je nije bilo. U direktivi se podvlačio značaj jugoistočne i istočne Srbije, Šumadije, Kosova i Metohije za stvaranje uporišta narodnooslobodilačkog pokreta, a takođe i potreba da se s juga izbjije na Dunav i Savu radi veze s Vojvodinom, Predviđalo se da se Srbija podeli na pet operativnih područja. Za dejstva na njima Vrhovni štab je odredio sledeće snage: na prvom području (istočna Srbija) 23. i 25. diviziju i partizanske odrede, s tim da se od tih divizija i odreda formira korpus; na drugom području (u Vlasini) 22. diviziju i partizanske odrede; na trećem području (između reke Ibra i Južne Morave) 2. proletersku i 24. diviziju, jednu novoformiranu diviziju i partizanske odrede, s tim da ove snage obrazuju jedan korpus; na četvrtom području (na Kosovu i Metohiji) bile su predviđene za dejstvo postojeće čete, bataljoni i brigade; na petom području (Sumadija i zapadna Srbija) trebalo je da dejstvuju snage koje će se tamo tek probiti i to: 12. korpus (16. i 36. divizija) iz istočne Bosne na Cer i Blizanske visove iznad Valjeva, 1. proleterski korpus (1. i 6. proleterska divizija) iz Sandžaka na sektor Suvobora, Operativna grupa divizija (2. proleterska, 5. i 17. divizija) iz reiona Kopaonika i Jastrepcu na Suvobor i Rudnik. Do dolaska tih jedinica na peto operativno područje trebalo je tamo upućivati manje jedinice.

Izbijanje Crvene armije na Dunav i svrgavanje fašističkog režima u Rumuniji odlučno su uticali na dalji raz-

⁴⁰ Arhiv VII JNA, k. 172, reg. br. 4/1.

voj vojno-političkih događaja u Bugarskoj. Bugarska fašistička vlada je 29. avgusta izdala naređenje 1. okupacionom korpusu⁴¹ da se povuče iz Srbije. Međutim, 5 armiju⁴² je i dalje zadržala u Makedoniji, jer ju je smatrala sastavnim delom bugarske države.

Vrhovni komandant Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije naredio je u to vreme glavnim štabovima Srbije i Makedonije da oni zahtevaju od bugarskih jedinica: ili da se priključe jedinicama Jugoslovenske narodnooslobodilačke vojske i zajedno s njima preduzmu borbu protiv nemačko-fašističkih trupa, ili da predaju oružje i povuku se iz Jugoslavije.⁴³

Pregovori sa štabovima nekih bugarskih jedinica, a takođe sa štabom 1. okupacionog korpusa, nisu dali nikakve rezultate. Tada je Glavni štab Srbije naredio da se razoružaju bugarske jedinice. Hitlerovci, plašeći se da će bugarske jedinice okrenuti oružje protiv njih, takođe su počeli da razoružavaju jedinice 1. okupacionog korpusa. Međutim, glavne snage toga korpusa uspele su da se povuku u Bugarsku, sačuvavši naoružanje.

Odstupanje okupacione 5. bugarske armije iz Makedonije počelo je posle uspostavljanja vlasti Otečestvenog l'ronta u Bugarskoj.

Krajem avgusta i početkom septembra 1944. godine Vrhovni štab je preduzeo dalje mere radi brzog oslobođenja Srbije. U to vreme jedinice Narodnooslobodilačke vojske koje su dejstvovalе u Srbiji nalazile su se u sledećem rasporedu: pod neposrednom komandom Vrhovnog štaba Operativna grupa divizija (5, 17. i 21. divizija), u Toplici i Župi, 1. proleterski korpus (1. i 6. proleterska divizija) na Zlatiboru i južno od Požege i 12. korpus (16. i

⁴¹ Voenno istoričeski sbornik, godina XVIII, knjižka 58, Voenno istoričeska komisija, Sofija, 1946, str. 5.

⁴² U sastav bugarskog 1. okupacionog korpusa ulazile su 6, 22, 24, 25. i 27. divizija; u sastav bugarske 5. armije — 14, 15, 17. i 29. divizija.

⁴³ Arhiv VII JNA, k. 234, reg. br. 10—2/1.

36. divizija) na planini Tari,⁴⁴ jedinice pod komandom Glavnog štaba Srbije (2. proleterska, 22, 23, 24. i 25. divizija) u južnoj Srbiji.

Krajem avgusta Vrhovni komandant Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije je stavio u zadatak Operativnoj grupi divizija, 1. proleterskom i 12. korpusu da što pre ovladaju gredom Rudnik — Suvobor — Sokolska planina — Cer, a potom nastave brzo nadiranje kroz zapadnu Srbiju i Sumadiju ka Beogradu. Vrhovni komandant je, nameravao da u prvo vreme izbije bar sa tri divizije na sektor Rudnik, Suvobor, Povlen a zatim stepeno nadire ka istoku i zapadu, uvodeći u borbu nove snage koje će biti dovedene s juga. U duhu plana trebalo je da 6. proleterska i 37. divizija ostanu na sektoru višegradska pruga, Zlatibor, Dragačevo, kako bi obezbedile pozadinu jedinica koje budu nastupale na sever; da 1. proleterska, 5. i 17. divizija ovladaju gredom planina Rudnik, Suvobor, Sokolska planina; pošto se ovlada pomenutim planinama, trebalo je da se 21. divizija, po brigadama, probije u Sumadiju i na Kosmaj, a 12. korpus da izbije na Blizanske visove i Cer, odakle će dejstvovati ka Savi i Kolubari.⁴⁵ Vrhovni komandant je naredio Glavnom štabu Srbije da preduzme hitne mere radi učvršćivanja vojne organizacije i komandovanja, kako bi, u duhu direktive od 19. avgusta, što pre ovladao još neoslobođenim oblastima.

Da bi sprečio dalje prodiranje Operativne grupe divizija, 1. proleterskog i 12. korpusa u zapadnu Srbiju i Sumadiju, vrhovni komandant nemačkih okupacionih trupa na Jugoistoku iskoristio je četnike i druge jedinice doma-

⁴⁴ Za vreme prodiranja u Srbiju, zbog neprekidnih borbi i ogromnih fizičkih naprezanja, znatno se smanjila brojna jačina jedinica pod komandom Vrhovnog štaba. Tako je posle dolaska u Srbiju 6. proleterska divizija imala oko 2.000 ljudi, a ceo 12. korpus oko 3.000 boraca. Brojno stanje jedinica koje su se nalazile pod komandom Glavnog štaba Srbije takođe je bilo malo: 21. divizija imala je u početku septembra 1.100, a 22. divizija oko 3.000 boraca. U septembru su divizije bile znatno popunjene novim borcima i u oktobru je 1. proleterska divizija imala već oko 8.000 ljudi a 25. divizija oko 30.000 boraca.

⁴⁵ Arhiv VII JNA, k. 28, reg. br. 1/1: direktiva vrhovnog komandanta od 28. 8. 1944. godine Operativnoj grupi divizija.

ćih izdajnika. Vrhovna četnička komanda objavila je 1. septembra opštu mobilizaciju i počela hitno da prebacuje 4. grupu jurišnih korpusa⁴⁶ iz rejonu Kruševca i Trstenika ka Čačku, kako bi sa njom i sa četničkim snagama iz zapadne Srbije napala 1. proleterski i 12. korpus i izbacila ih iz Srbije. U to vreme sve funkcije civilne uprave u Srbiji, koje je dotad imala kvislinška vlada Milana Nedića, prešle su u ruke nemačkih okupatora. Nakon toga, Nedićeva vlada je napustila Beograd i krenula u Austriju.

Početkom septembra je 1. proleterski korpus otpočeo nastupanje sa Zlatibora na sever. Deo snaga 1. proleterske divizije, kojom su komandovali pukovnik Vasa Jovanović i politički komesar potpukovnik Vlado Ščekić, 1. septembra je razbio četnike i na juriš zauzeo Užičku Požegu. Da bi obezbedio pozadinu za vreme prodiranja ka Valjevu, Vrhovni štab je 5. septembra naredio 1. proleterskom korpusu, kojim je komandovao politički komesar pukovnik Mijalko Todorović, da zauzme grad Užice (sada Titovo Užice), a zatim što pre izbije u rejon Suvobora, orijentišući snage u pravcu Valjeva i Lajkovca. Istovremeno je Operativna grupa divizija dobila zadatak da odmah krene u određenom pravcu, kako bi se njena dejstva uskladila sa dejstvima 1. proleterskog korpusa.

Međutim, 5. septembra je počeo napad četničke 4. grupe jurišnih korpusa, zbog čega se odustalo od napada na Užice. Četnici su nastupali iz rejonu Čačka desnom i levom obalom Zapadne Morave ka Užičkoj Požegi. Namera je njihova bila »tući komuniste u oblasti Požege i Užica, a potom prikupiti snage radi daljeg uništenja crvenih na prostoru Srbije«.⁴⁷ Četnici su bili svesni da se radi o odluču-

⁴⁶ četnička 4. grupa jurišnih korpusa predstavljala je u to vreme najjaču grupaciju Draže Mihailovića; bila je formirana u junu 1944. godine od četničkih korpusa raspoređenih u zapadnoj Srbiji i Sumadiji, iz kojih su uzete najbolje brigade i bataljoni. U njen sastav su ulazila četiri korpusa ukupne jačine oko 8.000 četnika. Četnički korpusi bili su različitog sastava i njihova jačina se kretala od 200 do 2.000 ljudi.

⁴⁷ Arhiv VII JNA, SV-11306: direktiva br. 6 od 4. 9. 1944. Štaba 4. grupe jurišnih korpusa.

jućoj bici za Srbiju i da će od ishoda ove bitke zavisiti njihova sudbina. Pošto su postigli iznenađenje, oni su 6. septembra zauzeli Požegu i potisnuli delove 1. proleterskog korpusa južno i zapadno od Užica. No tri dana kasnije, pošto je pregrupisao snage, 1. proleterski korpus je na Jelovoj gori (severozapadno od Užica) toj grupaciji četnika zadao takav udarac da se od njega nikada više nije oporavila.

Posle razbijanja četnika unekoliko je izmenjen prvobitni plan. Na prostoru Užice — Višegrad — Zlatibor ostala je samo 37. divizija. Gonjenje četnika u pravcu Maljen — Suvobor — Ravna gora, gde se nalazila četnička vrhovna komanda, stavljeno je u zadatak 1. proleterskoj diviziji, a gonjenje u pravcu planine Bukovi — zapadne padine Maljena — Valjevo bio je zadatak 6. proleterske divizije, pod komandom komandanta pukovnika Đoke Jovanića i političkog komesara potpukovnika Dragoslava Mutapovića. Nastupajući navedenim pravcima, obe divizije su razbile četnike i odbacile ih preko reke Kolubare. Dok je bežala sa Ravne gore pod udarcima 1. proleterske divizije, četnička vrhovna komanda je 11. septembra, južno od Mionice, bila napadnuta od delova 6. proleterske divizije. Draža Mihailović je uspeo da se prebaci preko Kolubare i da nađe zaštitu kod hitlerovaca, ali je čitava arhiva četničke vrhovne komande bila zaplenjena.

Ubrzo je 1. proleterski korpus izbio u dolinu Kolubare. Tu se u prvom svetskom ratu odigrala poznata kolubarska bitka («srpska Marna»), u kojoj je srpska vojska odnela značajnu pobedu nad austro-ugarskom vojskom. A 1941. godine tu je bilo borbeno područje Sumadijskog i Posavskog partizanskog odreda, posebno Kolubarskog bataljona, čiji je komandir narodni heroj Stevan Filipović, pred vešanje u Valjevu 22. maja 1942, svojim besmrtnim podvigom simbolisao hrabrost i samopožrtvovanje boraca Narodnooslobodilačke vojske. Pre smrti, smeli komandir, gordo podignute glave i pesnica klicao je Komunističkoj partiji i oružanoj borbi jugoslovenskih naroda i pozivao ih da tuku hitlerovske osvajače do potpune pobeđe nad niima.

Nastavljajući ofanzivu, 1. proleterski korpus je noću 14/15. septembra napao na Valjevo, najveći grad u zapadnoj Srbiji. Sa severa su napadali delovi 1. proleterske divizije a s juga delovi 6. proleterske divizije. Grad su branili 5. nemački policijski puk, 4. puk Srpskog dobrovoljačkog korpusa i četnički Valjevski korpus. Već prvoga dana trupe domaćih izdajnika bile su razbijene. Jedino su delovi policijskog puka pružali žestok otpor iz utvrđene kasarne. Neprijatelj je izbegao potpuno uništenje samo zahvaljujući tome što je nemački 1. puk divizije »Brandenburg« uspeo da se probije iz Lajkovca i Uba u grad. I pored pojačanja, neprijatelj je, pretrpevši osetne gubitke, bio prinuđen da se 18. septembra izvuče iz grada, dolinom Kolubare, ka Ubu. Njega su stalno gonili delovi 1. i 6. proleterske divizije. Sredinom oktobra Vrhovni štab je sa otoka Visa prešao u oslobođeno Valjevo.

U borbama za Valjevo učestvovao je i narodni heroj Bogdan Bolta, vodnik u bataljonu »Marko Orešković«, jedan od najhrabrijih partizanskih bombaša i puškomitraljezaca, koji je zarobio desetine italijanskih i nemačkih okupatorskih vojnika, ustaša i četnika, zaplenio više mitraljeza i uništio dva tenka. Naročito se istakao u borbama protiv nemačkih padobranaca prilikom njihovog desanta na Vrhovni štab u Drvaru. Bogdan Bolta je izvršio mnogo podviga, učestvovao je u četrdesetodnevnom herojskom maršu 6. divizije iz zapadne Bosne u Srbiju. U borbama za grad Valjevo Bolta je poslednji put jurišao i bio smrtno ranjen. Izdahnuo je na tlu Srbije prešavši do nje stotine kilometara u teškim borbama.

Istoga dana, posle oslobođenja Valjeva, delovi 1. proleterske divizije oslobodili su gradove Lazarevac i Lajkovač i sva okolna sela. Bez obzira na to što u tom kraju jedno vreme nije bilo partizanskih odreda, u selima su stalno delovali narodnooslobodilački odbori, čiju vlast je narod priznavao kao jedinu zakonitu vlast. O tome dobro svedoče tri spomen-ploče u selu Trbušnici, nedaleko od Lazarevca, gde su u avgustu 1943. godine domaći izdajnici

otkrili i streljali članove narodnooslobodilačkog odbora toga sela. Narod je izabrao svoj drugi odbor, ali je i njegove članove stigla ista sudbina. U odgovoru na ta zverstva, narod je i po treći put obrazovao odbor narodne vlasti.

Pod komandom potpukovnika Žarka Vidovića i političkog komesara potpukovnika Mila Jovičevića, 37. divizija, sa osloncem na Zlatibor, napadala je neprijateljske snage u dolini reke Lima i u zahvatu komunikacije Višegrad — Užice. Delovi ove divizije 6. septembra su oslobodili Novu Varoš i kod Mokre Gore i Kremana naneli znatne gubitke nemačkoj 7. SS diviziji koja je bila u pokretu od Višegrada ka Užicu. Divizija je krajem meseca oslobodila Prijepolje i Priboj. Svojim dejstvima ona je vezivala krupne snage neprijatelja i time uspešno sadejstvovala sa 1. proleterskim korpusom za vreme njegovog prodora ka reci Kolubari.

Dvanaesti korpus, pod komandom general-majora Danila Lekića i političkog komesara pukovnika Stevana Mitrovića, nastupajući sa severoistočnih padina planine Tare, energičnim napadom je razbio četnike na Povlenu i Medvedniku i ovladao ovim planinama. Da bi obezbedio 1. proleterski korpus od Loznice i Krupnja prilikom njegovog napada na Valjevo, Stab 12. korpusa je uputio 16. diviziju, pod komandom majora Marka Peričina i političkog komesara potpukovnika Paška Romca, sa planine Medvednika na komunikaciju Valjevo — Loznica, a 36. diviziju, pod komandom majora Radosava Jovića i političkog komesara potpukovnika Ljuba Momčilovića, ka Peckoj, u nameri da tamo potuče četnike i zatvori pravce koji vode od Krupnja. Korpus je na taj način, sa osloncem na Povlen i Medvednik, privukao na sebe jače snage četnika i onemogućio ih da intervenišu ka Valjevu.

Iz istočne Bosne je 16. septembra prešla u Srbiju 11. divizija, pod komandom pukovnika Miloša Siljegovića i političkog komesara Blaža Đuričića. Ona je odmah razbila jedan bataljon Srpske državne straže i zauzela varošice Krupanj i Mali Zvornik.

Na taj način, 12. korpus je izbio u predeo gde je 7. jula 1941. godine, u selu Beloj Crkvi, kod Krupnja, pukla prva ustanička puška u Jugoslaviji, stvorivši ujedno povoljne uslove za prodor prema Ceru i Mačvi.

Pokret Operativne grupe divizija, pod komandom general-potpukovnika Peka Dapčevića, iz rejonu Župe i planine Zeljina ka Suvoboru i Rudniku počeo je 6. septembra. Krećući se obilaznim pravcem, preko Užičke Požege, Operativna grupa je u toku dve noći, 6/7. i 7/8. septembra, pregazila reku Ibar u rejonu Ušća i izbila na Čemernu planinu. U toku daljeg nastupanja ka dolini Zapadne Morave ona je razbila slabije delove četnika i oslobodila više naseljenih mesta (Ivanjicu, Guču, Arilje i dr.). U toku noći 13/14. septembra 21. divizija, pod komandom pukovnika Miloja Milojevića i političkog komesara Mladena Marina, napala je Užičku Požegu, a 5. divizija, pod komandom pukovnika Milutina Morače i političkog komesara potpukovnika Ilije Materića, napala je Užice, dok je 17. divizija, pod komandom pukovnika Gligorija Mandića i političkog komesara potpukovnika Branka Petričevića, imala zauzeti Ovčarsko-kablarsku klisuru i obezbediti se od Čačka. Međutim, napad nije dao očekivane rezultate, jer su baš tada iz Višegrada u Užice i Požegu stigli delovi 7. SS divizije koja se prebacivala ka Nišu.

Da ne bi gubila vreme, Operativna grupa je preduzela nastupanje na Rudnik. Razbivši četnike i delove Srpske državne straže, 17. divizija je 17. septembra oslobodila Gornji Milanovac, a 21. divizija ovladala grebenom planine Rudnika. Na levom krilu, 5. divizija je 20. septembra oslobodila Arandelovac.

Na taj način, Operativna grupa divizija prodrla je u srce Sumadije i stvorila sebi sigurnu bazu za dejstvo ka komunikaciji Kraljevo — Kragujevac — Topola Beograd i ka dolini Velike Morave ili na sever ka Beogradu.

*Komandant 1. armijske grupe
general-potpukovnik Peko Dap-
čević i politički komesar pu-
kovnik Mijalko Todorović Plavi*

3. BORBENA DEJSTVA JEDINICA GLAVNOG ŠTABA SRBIJE

Kada su Operativna grupa divizija i 1. proleterski i 12. korpus krenuli u ofanzivu, Glavni štab Srbije, na čijem su se čelu nalazili general-potpukovnik Koča Popović i politički komesar Milosav Milosavljević, do maksimuma je aktivirao potčinjene jedinice. Od 28. avgusta do 1. septembra one su oslobodile Kuršumlju, Blace, Svrljig i nekoliko drugih naseljenih mesta, nanevši neprijatelju velike gubitke. Značajni su uspesi postignuti i u rušenju železničkih pruga, što je ometalo neprijateljski saobraćaj. Železničke pruge Niš — Skoplje — Kraljevo — Raška — Priština, Niš — Prokuplje — Kuršumlja, Stalac — Kruševac — Kraljevo i Niš — Svrljig — Knjaževac bile su poružene na mnogim mestima, uništeno je oko 150 vagona, razrušeno desetina mostova i nekoliko tunela.⁴⁸

Glavni štab Srbije, izvršavajući direktivu Vrhovnog štaba od 19. avgusta, preduzeo je i mere za učvršćenje komandovanja i obrazovaitja novih jedinica. Trećeg septembra je formirana 45. divizija, a tri dana kasnije formirani su 13. i 14. korpus Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije.⁴⁹ Pored toga, pod neposrednom komandom Glavnog štaba Srbije zadržana je 2. proleterska divizija.

Trinaesti korpus, pod komandom pukovnika Ljube Vučkovića i političkog komesara pukovnika Vase Smajevića, dobio je zadatak da, u južnoj Srbiji, uništi četničko-nedićevske snage, poruži komunikacije, oslobodi sela i gradove, mobilise ljudstvo u Narodnooslobodilačku vojsku Jugoslavije i formira nove jedinice (jednu diviziju odmah), organizuje korpusnu vojnu oblast, politički deluje u na-

rodu, održava vezu s jedinicama bugarske Narodne armije i s jedinicama Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije u Make-

Borci NOVJ upadaju u zgradu u Ulici kralja Aleksandra (sada Bulevar revolucije) br. 167-a

⁴⁸ Arhiv VII JNA, k. 181, reg. br. 47,5: izveštaj Glavnog štaba Srbije od 1. 10. 1944. Vrhovnom štabu NOV i POJ.

⁴⁹ U sastav 13. korpusa ušle su 22. i 24. divizija a u sastav 14. korpusa — 23. i 25. i 45. divizija.

doniji, na Kosovu, u Metohiji i u Crnoj Gori.⁵⁰ Skoro iste zadatke dobio je i 14. korpus, koji je, pod komandom potpukovnika Radivoja Jovanovića i političkog komesara pukovnika Raje Nedeljkovića, dejstvovao u istočnoj Srbiji. Trebalo je da ovaj korpus izbije na Dunav i uhvati vezu s jedinicama Crvene armije.

Šestog septembra jedinice Crvene armije su izbile na jugoslovensko-rumunsku granicu na Dunavu kod Turn-Severina. U vezi s tim Vrhovni štab Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije izdao je saopštenje u kome je, pored ostalog, rekao: »... Nastupio je radosni dan koji je cela zemlja očekivala tri i po godine — Crvena armija je izbila na granicu Jugoslavije«.

Istočna Srbija je postala neobično važno operacijsko područje. Odbranom toga područja nemačke okupatorske jedinice su sa istoka zatvarale prilaze u dolinu reke Velike Morave i ka Beogradu, Kraljevu i Nišu, važnim komunikacijskim čvorovima. U to vreme u istočnoj Srbiji su se nalazile neznatne neprijateljske snage: u Boru jedan puk belogardejskog Ruskog zaštitnog korpusa, jedan puk Srpskog dobrovoljačkog korpusa i dva bataljona Nemaca; u Đerdapu borbene grupe »Re« i »Zelezna vrata«; u Donjem Milanovcu dva bataljona; u Požarevcu jedan bataljon; u Kostolcu jedan rudarski bataljon; i na celoj toj teritoriji Knjaževački, Timočki, Homoljski i Mlavski četnički korpus. Sve ove snage obrazovale su borbenu grupu »Fišer«. Radi ojačanja te grupe, nemački komandant Jugoistoka uputio je u istočnu Srbiju 2. puk divizije »Brandenburg« iz Šumadije i 1. brdsku diviziju iz Crne Gore. Te jedinice su dobile zadatak da na liniji Vlasotince — Bela Palanka — reka Timok — reka Dunav organizuju odbranu protiv jedinica Crvene armije, da one-moguće dejstva jedinica Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije u istočnoj Srbiji i da obezbede eksploataciju rudnika bakra u Boru.

Posle oslobođenja Svrljiga, Knjaževca, Boljevca i Zaječara, Stab 14. korpusa je 8. septembra preduzeo nastupanje ka Dunavu, i to: 23. divizija, pod komandom potpu-

⁵⁰ Arhiv VII JNA, k. 1078, reg. br. 43/1: naređenje Štaba 13. korpusa NOVJ od 7. 9. 1944. Štabu 24. divizije.

kovnika Miladina Ivanovića i političkog komesara potpukovnika Voje Popovića, nastupala je od Zaječara ka Negotinu i Prahovu, a 25. divizija, pod komandom majora Uroša Kukulja i političkog komesara potpukovnika Radoša Jovanovića, od Boljevca ka Donjem Milanovcu dok je 45. divizija, kojom je komandovao potpukovnik Rade Zorić i politički komesar Sava Radojičić, raspoređena u rejonu Boljevca, Sokobanje i Knjaževca, gde se popunjavala ljudstvom i obezbeđivala borbena dejstva 23. i 25. divizije sa pravca Aleksinca i Niša. Nastupajući na sever, jedinice 14. korpusa razbile su tri četnička korpusa. Dvanaestog septembra 23. divizija je ušla u Negotin, a 25. divizija izbila na Dunav kod Donjeg Milanovca, ali ovaj grad nije uspela da zauzme.

Istovremeno, dok su jedinice 14. korpusa Narodnooslobodilačke vojske nastupale ka Dunavu, iz Niša se ka Zaječaru, Negotinu i Dunavu kretala i nemačka 1. brdska divizija. Odbacivši delove 45. i 23. divizije, ona je 9. septembra zauzela Knjaževac i Zaječar, zatim Negotin, a 13. septembra, posle žestokih borbi s jedinicama 23. divizije, izbila na Dunav. Hitlerovci su uspeli da obrazuju front odbrane na liniji Vlasotince — Bela Palanka — Zaječar — Negotin.

Izbijanjem delova 14. korpusa Narodnooslobodilačke vojske na Dunav stvorene su mogućnosti da se uspostavi neposredna veza s jedinicama Crvene armije koje su se nalazile na levoj obali te reke. Predstavnik Glavnog štaba Srbije pukovnik Ljubodrag Đurić, koji se nalazio sa 23. divizijom, dobio je zadatak da se sa predstavnicima Crvene armije sporazume o usklađivanju borbenih dejstava i, u prvom redu, o dobijanju oružja, u kome se, usled masovnog priliva novih boraca, oskudevalo. Noću 12/13. septembra grupa boraca NOVJ sa predstavnikom Glavnog štaba Srbije prebacila se preko Dunava kod Radujevca i u salu Gruji stupila u vezu sa sovjetskim jedinicama.

U zoru borci NOVJ su se s nekoliko crvenoarmejaca vratili u Radujevac, a Ljubodrag Đurić je ostao u Rumuniji da uspostavi vezu s višim štabovima Crvene armije. Uveče su delovi nemačke 1. brdske divizije prodrli od Negotina u Radujevac i odrekli bataljon koji je bio u pratnji

Ljubodraga Đurića. Bataljon je bio prinuđen da se u toku noći prebaci preko Dunava u Rumuniju, gde je bio srdačno dočekan od sovjetskih boraca i starešina i gde je ostao do kraja septembra.

Posle izbijanja 25. divizije na Dunav kod Donjeg Milanovca, Štab 14. korpusa je na levu obalu uputio patrole u cilju uspostavljanja veze sa delovima Crvene armije. Trinaestog septembra ova patrola se vratila iz Rumunije sa grupom crvenoarmejaca. Štab 14. korpusa je bratski primio sovjetske vojnike, a zatim je svoga predstavnika uputio na levu obalu Dunava.

Vest o uspostavljanju neposredne veze sa Crvenom armijom brzo se raširila po svim jedinicama Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije. To je bio veliki trenutak. Ono što je donedavno bilo san i nada svih jugoslovenskih boraca sada se ostvarilo.

Posle prodora nemačke 1. brdske divizije u dolinu reke Timoka, Štab 14. korpusa Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije, očekujući nastupanje Crvene armije iz Rumunije i Bugarske, rasporedio je svoje divizije na vododelnici između reka Timoka i Velike Morave radi vršenja udara po komunikacijama u pozadini nemačkog fronta obrazovanog na reci Timoku. Iako nisu mogle sprečiti prodor nemačke 1. brdske divizije u dolinu Timoka, jedinice 14. korpusa postigle su znatne uspehe. One su razbile četničke snage u istočnoj Srbiji, formirale pet partizanskih odreda i u svim oslobođenim mestima obrazovale organe narodne vlasti, a dejstvom na komunikacijama znatno otežale manevar i snabdevanje neprijateljskih jedinica koje su se nalazile u dolini Timoka.

Odmah posle formiranja, 13. korpus Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije preduzeo je napade na svom operacijskom području, gde se u to vreme nalazilo nekoliko hiljada nemačkih vojnika, 3. i 5. puk belogardejskog Ruskog zaštitnog korpusa, delovi Srpske državne straže, četničke i balističke snage. Pred početak napada, 24. divizija 13. korpusa, pod komandom majora Mila Čalovića i političkog komesara potpukovnika Srboljuba Josifovića, nalazila su se kod Leskovca, a 22. divizija, pod komandom potpukovnika Ratka Sofijanića i političkog komesara pot-

pukovnika Dragoslava Đorđevića, bila je raspoređena na desnoj obali Južne Morave, kod Vlasotinca i Surdulice. Na operacijskom području ovoga korpusa dejstvovalo je i osamnaest partizanskih odreda.

Posle odlaska bugarskog 1. okupacionog korpusa, jedinice 13. korpusa Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije brzo su zauzele Surdulicu, Vladičin Han, Vranje, Bujanovac, Babušnicu, Caribrod (sada Dimitrovgrad), Bosiljgrad i razbile četnički Čegarski korpus. Do polovine septembra 13. korpus je znatno proširio slobodnu teritoriju. Neprijatelj je na njegovom operacijskom području još držao samo gradove Niš, Leskovac, Vlasotince i rudnik kod sela Mačkatice. Železnička pruga i put u dolini reke Južne Morave potpuno su izbačeni iz upotrebe, zbog čega su nemačke okupatorske snage prisiljene da saobraćaj sa Grčkom i Makedonijom obavljaju samo dolinom Ibra. Četničke snage bile su gotovo razbijene, a balisti su pretrpeli znatne gubitke, naročito u rejonu Bujanovca. Postignuti uspesi omogućili su obrazovanje organa narodne vlasti na oslobođenoj teritoriji i popunu jedinica. Priliv novih boraca bio je toliko veliki da je, pored više odreda, 20. septembra formirana i 46. divizija, pod komandom Tomice Popovića i političkog komesara Milije Stanišića.

Neposredno potčinjena Glavnom štabu Srbije bila je 2. proleterska divizija, pod komandom potpukovnika Sredoja Uroševića i političkog komesara potpukovnika Milinka Đurovića. Sa područja Toplice ona se 9. septembra prebacila u rejon Kruševca, gde je, oslanjajući se na severne padine planine Velikog Jastrepca, rušila komunikaciju Kraljevo — Kruševac — Stalać — Niš i vodila uspešne borbe protiv nemačkih okupatorskih snaga, četnika i Srpske državne straže.

Jedinice pod komandom Glavnog štaba Srbije postigle su značajne uspehe u istočnoj i južnoj Srbiji. One su oslobodile veću teritoriju, uspostavile neposrednu vezu sa Crvenom armijom na Dunavu, nanele velike gubitke četnicima i drugim kvislinzima i onesposobile saobraćaj na komunikacijama u dolini reke Južne Morave od Kumanova do Leskovca. Na oslobođenim područjima bila je organizovana narodna vlast. U redove Narodnooslobodilačke voj-

ske Jugoslavije stupio je veliki broj novih boraca, što je omogućilo da se formira nekoliko partizanskih odreda i brigada i dve divizije.

Prodor Operativne grupe divizija u Sumadiju, izbijanje 1. proleterskog i 12. korpusa na Kolubaru i Jadar i 14. korpusa na Dunav i zatvaranje doline reke Južne Morave od strane 13. korpusa označili su uspešan završetak prve etape borbi za Srbiju. Pomenute snage bile su time postavljene na položaje s kojih su mogle ubrzo krenuti u borbu za potpuno oslobođenje još okupiranog dela Srbije i Beograda. Iako nisu još bili potpuno uništeni, četnici su nizom teških poraza bili dovedeni u veoma kritičnu situaciju. Svi njihovi planovi, a ujedno i planovi najreakcionarnijih krugova na zapadu bili su srušeni.

Bez obzira na neprekidne borbe i marševe, u jedinicama Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije intenzivno se izvodila politička i opštekulturna obuka boraca. Organizacije Komunističke partije i Saveza komunističke omladine Jugoslavije održale su više sastanaka na kojima je podvučen značaj Srbije i predstojećeg oslobođenja Beograda, a naročito značaj zajedničkih borbenih dejstava s jedinicama Crvene armije. Politički komesari, na političkim časovima, govorili su borcima o narodnooslobodilačkoj borbi, o izdajničkoj ulozi četnika i drugih neprijatelja jugoslovenskog naroda, o međunarodnoj situaciji itd.,⁵¹ u listovima pojedinih jedinica štampani su članci u

⁵¹ Sta je sve bilo sadržaj vaspitnog rada u jedinicama Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije pred beogradsku operaciju vidi se iz sačuvanih dokumenata iz toga perioda. Tako se u izveštaju Štaba 9. srpske brigade *od 24. 9. 1944. kaže:

»Uvek kada pojedini bataljoni ili čete nemaju pokret, održavaju se politički časovi.

1. Čitani su članci iz »Nove Jugoslavije«. Skoro u svim četama je čitan članak »Sovjetski čovjek i naša borba« a ostali članci čitani su različito u raznim četama.

2. Održani su časovi u svim četama na kojima su objašnjene odluke AVNOJ-a i diskutovale se po njima.

3. S obzirom na nove drugove moralo se održati više časova o partizanskoj disciplini, o ponašanju, o drugarstvu itd.

4. Sve vesti i »Ratne novosti« pročitane su četama i prodiskutovane. Diskutovale se o sporazumu Subašić-Tito.

5. Držani su časovi o ulozi Komunističke partije u borbi protiv fašizma...« (Arhiv VII JNA, k. 1067, reg. br. 23/3).

kojima su borci i rukovodioci izražavali svoju radost povodom dolaska Crvene armije na istočne granice Jugoslavije, govorili o borbama u Srbiji i oslobodilačkim tradicijama srpskoga naroda. U oslobođenim gradovima i selima održan je veliki broj zborova i priredbi, što je, pored ostalog, doprinelo prilivu velikog broja novih boraca u jedinice Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije.

Jedinicama Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije, koje su bile određene da učestvuju u beogradskoj operaciji, Vrhovni komandant maršal Tito postavio je određene operativne zadatke.

U prvoj etapi beogradske operacije od jedinica Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije glavnu ulogu je imala 1. armijska grupa (1. proleterski i 12. korpus) koja je sa zapada i juga imala da podiđe Beogradu, zauzme više uporišta neprijatelja i izbije na liniju Topola — Mladenovac — Obrenovac a delom snaga na reku Veliku Moravu kod Velike Plane radi povezivanja s jedinicama Crvene armije i radi presecanja komunikacija koje s juga vode ka Beogradu.

Prvi proleterski korpus (1. i 6. proleterska, 5, 17. i 21. divizija) trebalo je da napadom od Valjeva zauzme Ub, Stepoevac, Kosmaj i Arandelovac, preseče komunikaciju Kragujevac — Mladenovac — Beograd i delom snaga izbije na reku Veliku Moravu a drugim delom se obezbedi od neprijatelja u Kragujevcu, Kraljevu i Čačku.

Dvanaesti korpus (11, 16, 36. i 28. divizija) imao je zadatak da zauzme Loznicu, Koviljaču i Mačvu, blokira Sabac, a zatim produži dejstvo desnom obalom Save ka Obrenovcu.

Četrnaesti korpus (23, 25. i 45. divizija) trebalo je da zajedno s jedinicama Crvene armije oslobodi još neoslobođeni deo istočne Srbije.

Trinaesti korpus (22, 24, 46. i 47. divizija) trebalo je da spreči prodor nemačkih snaga dolinom Južne Morave, od Skoplja ka Nišu, napada nemačke garnizone u dolini Južne Morave i delom snaga dejstvuje na niskom pravcu zajedno sa bugarskim jedinicama.

Druga proleterska divizija, kao samostalna borbena grupa, imala je, s osloncem na planinu Jastrebac, da dejstvuje u pravcu Kruševca i ometa saobraćaj neprijatelja u dolini Zapadne i Južne Morave.

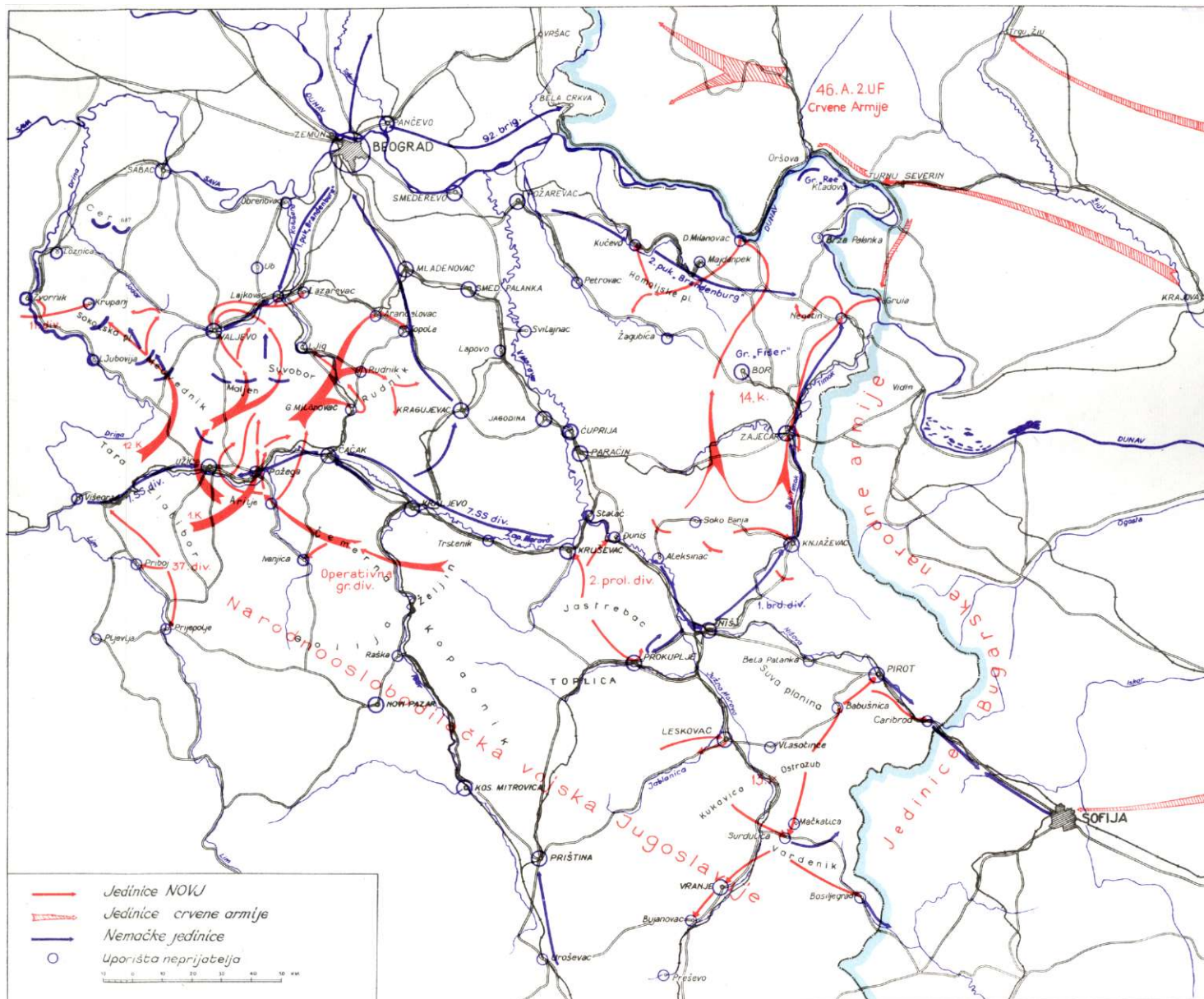
Jedinice Glavnog štaba Makedonije (Bregalničko-strumički, 15. i 16. korpus) imale su zadatak da napadaju snage nemačke grupe armija »E« koje su se, preko Makedonije, izvlačile iz Grčke na sever, nanose im što veće gubitke i usporavaju izvlačenje a delom snaga, zajedno sa bugarskim jedinicama dejstvuju na skopskom i veleškom pravcu.

U drugoj etapi operacije 1. armijska grupa je, obezbeđujući se delom snaga prema Kragujevcu, Kraljevu i Čačku, imala zadatak da s linije Mladenovac, Obrenovac, pošto se prethodno spoji s jedinicama Crvene armije, nastupa ka Beogradu i zajedno s njima razbije delove nemačke grupe armija »F« i oslobodi glavni grad Jugoslavije. U istočnoj Srbiji 14. korpus je imao da posedne oslobođenu teritoriju i da delom snaga sadejstvuje s jedinicama Crvene armije u nastupanju ka Beogradu i Nišu a 13. korpus da oslobodi Leskovac i Vranje i zajedno s jedinicama bugarske i Crvene armije zauzme Niš, a potom usmeri dejstva na neprijatelja u dolinama Zapadne Morave i Ibra kuda su se nemačke okupatorske snage izvlačile na severozapad. Jedinice Glavnog štaba Makedonije imale su da dejstvuju kao i u prvoj etapi operacije.

Glavnu ulogu u drugoj etapi operacije imao je 1. proleterski korpus koji je trebalo da nastupa opštim pravcem Arandelovac — Beograd, slomi spoljnu odbranu neprijatelja i zajedno sa 4. gardijskim mehanizovanim korpusom Crvene armije i 12. korpusom NOVJ zauzme Beograd.

U zoni dejstva 1. armijske grupe NOVJ zemljište je manevarsko i omogućava upotrebu svih snaga, uključujući i tenkovske, ali je planinskim vencem Rudnik — Venčac — Kosmaj — Avala, koji čini vododelnicu između reka Velike Morave i Kolubare, podeljeno na dva izrazita operacijska pravca: kragujevački, koji s juga, preko Kragujevca i Mladenovca, vodi ka rejonu Beograda, i valjevski, koji s juga, preko Valjeva, izvodi takođe u rejon Beograda.

DeOSTVA OeDINICA NOVJ U SRBIOI
 (Prva polovina septembra 1944.god.)

S obzirom na predstojeće nadiranje sovjetsko-jugoslovenskih snaga sa istoka ka dolini Velike Morave, u susret 1. armijskoj grupi NOVJ, njene jedinice su uporno nastojale da ovladaju lancem niskih planina Rudnik — Venčac — Kosmaj — Avala, kako bi bočnim napadima što više ugrozile neprijateljske snage duž čitavog kragujevačkog pravca i olakšale prodor sovjetskih i jugoslovenskih snaga sa istoka ka Velikoj Moravi, radi produženja zajedničkih operacija ka Beogradu.

Zapadno od navedenog planinskog lanca, zahvatajući na zapadu i široku dolinu Kolubare, ocrtava se manje važan valjevski pravac, kojim su mogle da se upute pomoćne snage. Međutim, još pre početka zajedničkih operacija sa Crvenom armijom, snage 1. proleterskog i 12. udarnog korpusa su bile izbile pred Ub, Obrenovac i Šabac, tako da Nemci nisu iskoristili velike mogućnosti koje su im, za intervenciju tenkovskih i motorizovanih snaga, pružale ravnice Mačve, Pocerine, Tamnave, Posavine i Kolubare.

Dok su se jedinice u istočnim delovima Jugoslavije pripremale da, zajedno sa sovjetskim trupama, oslobode još neoslobođene krajeve Srbije i Beograd, dotle su ostale snage Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije izvodile ofanzivna dejstva i postizale značajne pobede. Dejstvujući po jedinstvenom operativno-strategijskom planu i pod rukovodstvom Vrhovnog štaba, Narodnooslobodilačka vojska je do kraja septembra 1944. oslobodila veliki deo Jugoslavije.

Usled svestrane, iako kratkotrajne pripreme, sovjetske trupe 3. ukrajinskog fronta i jedinice Operativne grupe divizija, 1. proleterskog, 12, 13. i 14. korpusa Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije bile su potpuno spremne za zajednička borbena dejstva na teritoriji Srbije.

Sovjetski i jugoslovenski borci goreli su jednom željom — da što brže razbiju neprijatelja i oslobode glavni grad nove Jugoslavije.